

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVII-ik évf.

September, October. 1882.

5-ik füzet.

DARWINISMUS ÉS A VALLÁS.

Gyorsabb és szélesebb körű hódítást tan alig tehetett, mint a jelen év tavaszán elhunyt nagy angol természettudós, Darwin Károly tana a szerves testek fejléséről. Nem ő volt ugyan az első, ki a fajok egységének hypothesisét hirdette, mert hisz az különböző formában oly régi, mint maga az emberi értelem tevékenysége. S az evolutio vagy közönségesen a leszármazás elméletének, a mint azt a német alaposság felkutatta, már tiszta nyomaira lelhetni Kant és Goethe irataiban. Lamarek francia természettudósnál ez évszáz elején meg épen határozottabb körvonalozásban jelenik meg az evolutio tana. Mindazonáltal Darwin husz évi kitaró tudományos vizsgálódása s bámulatos megfigyelő tehetsége emelte azt a tudományban jelentőségre „A fajok eredetéről“ írt nagy művének 1859-ben tett közrebocsátásával. S jóllehet ugyanabban az időben egy másik angol természettudóst, Wallace-t is vizsgálódásai hasonló eredményre vezettek, de Darwin nyújtván a leggazdagabb anyagot az elmélet megerősítésére, s a fajok elkülönzésének s illetve leszármazásának megvilágításául egy saját eredeti elméletet, a kiválasztás (selection) híres elméletét szolgáltatván, a fejlődés tanát ma az ő nevé-ről általán darwinismusként nevezik.

A darwinismus tisztán természettudományi elmélet. Hogy mint ilyen már elérte-e a megbizonyítás azt a teljességét, mely igazságára nézve minden kétséget kizár, azt a kérdést feltenni és vitatni kívül esik czélunkon. Tény az, hogy a jelenkor minden nevezetesebb természettudósa, ha módosítással is, csatlakozott ahhoz a nézethez, hogy az állat és növényfajok nem közvetlen szökkentek elé a teremtő kezéből, nem egy „legyen“ szóra állottak elé a lények seregei, a mint az a héber felfogás szerint az emberiségnek eddig általánosan tartott közhite volt, hanem az egész szerves világ, beleértve az embert is, alsó formákból való fokozatos lassu fejlődés útján jutott mostani tökéletesebb létalakjához. S a darwinismust ma a tudományban egyetemesen elfogadott tannak lehet tekinteni. Mint tisztán természettudományi tan, úgy vehető fel, mint a mely a vallást közvetlenül nem érinti, legfennebb csak tisztítására terjedhet ki a gondol-

kozásra tett alakító befolyása. De a darwinismus határai már annyira ki vannak művelőtől terjesztve, hogy a vallásnak nem csak külső határait érintik, hanem belső vonalaiba lépve eszmei erősségét fenyegetik elfoglalással. A természettudományok korábban elért vívmányai is szorongást idéztek elé az egyházban. De Galilei fölfedezése a föld mozgásáról, minden abból levonható következtetésekkel csak is odáig ment, hogy a régi, az egyház által utolsó szóig szentnek hitt bibliában is befoglalt azt a téves nézetet, hogy a föld álló helyzetet foglal el a világtestek közt, megváltoztassa, s helyes nézettel cserélje föl. Az emberi szellem új ismerettel gyarapodott, a nélkül, hogy az Isten birodalmából veszített volna. Newton elmélete a vonzerőről, mely szerint az égi testek illető tömegükhöz arányos erővel vonzák egymást és tartják fenn a végtelen űrben, csakis illusztrációja amaz isteni tervszerűség csodálatos voltának, mely az egész világegyetemen oly bámulatosan átvonul. E tudományos ismeretek, ha első megjelenésükkor fel is rezzengették és zavarba hozták is az egyházat, de csakhamar világos lőn, hogy azok tisztán természettudományi ismeretek minden további igény nélkül és a vallást nem hogy veszélyeztetnék, sőt a vallásos szellem azokat fölvéve szemlélődésében erősb és biztosabb szárnyakat nyer az Istenhez fel-emelkedésre. Ámde a darwinismust már oly tanná tették követői, mely a vallást a leglényegesebb ponton érinti. Ugyanis a kiválasztás-elmélet három főeszméje közt ott találjuk a minden célirányosságnak kizárását, a másik kettő levén a létért való küzdelem és átalakulás kisebb eltérések összegezése által. Nem lehet azért a legszabadabbalvü gondolkozásnak is megütököznöni a darwinismus által keltett harcz felett, mert a célirányosság kizárása nem kevesebbet, mint Isten tagadását foglalja magában. S minthogy mi még nem jutottunk el odáig, hogy mint Strausst az „Universum“ vallásos gerjedelmekben kielégítsen, hanem reánk nézve egy öntudatosan és tervszerűen működő Istennek az eszméje az első és legközelebbi tartalom, melyet vallásos érzésünknek a gondolkodás nyújt: érdekünkben állónak tartjuk, hogy a darwinismussal a jelzett ponton ismételten¹⁾ foglalkozzunk azt a kérdést téve föl: hogy a darwinismus s illetve a kiválasztás-elmélet és a célirányosság-tan csakugyan kizárják-e egymást? vagy más szavakkal: A kiválasztás-elmélet min-

¹⁾ A darwinismusról folyóiratunkban még I. Dr. Brassai „Vallás és tudomány“ cz. cikkét 1873. évf. 8. köt. 209—223. l. „Teremtés és fejlődés“ cz. cikkét 1878. 13. köt. 331—350. l. „Békekisértmények“ 1881. 16. köt. 343—352. l.

denképen azt bizonyítja-e, hogy a természetben esetlegesség uralkodik és nem engedhető meg az a nézet, hogy a szerves alakulások egy meghatározott terv szerint létesülnek? S e kérdés megoldására támaszkodva azokra a tudósokra, kik a darwinismust módosítással fogadták el, s támaszkodva különösen Dr. Weygoldtnak a keresztény vallás védelmére alakult Haager-társulattól megkoszoruzott munkájára¹⁾ vizsgáljuk a változás (variation) törvényeit, a nemzés, táplálás, növekedés és elhalás életfolyami alaptényeit s végül a célirányosság eszméjének az emberi öntudatban létezését.

A szerves testeknek a kiválasztási elmélet szerint egyik tulajdonsága: hogy változni, s a külső körülményekhez bizonyos mértékben alkalmazkodni bírnak. Jól van. De hogyha 'a változás törvénye, a mint Darwin felteszi, csupán mechanikailag érvényesül, akkor a változásnak szükségképpen lehetségesnek kell lenni minden irányban és egy irányban sem lehet más határa, csak az, melyet a külső viszonyok szabnak elébe. Csak ugy érthető, hogy a szervezetek a külső életfeltételek esetlegességével szemben, melyhez folytonosan alkalmazkodniok kell, magukat fenttarthatják t. i. a viszonyok szerint fejlenek ott és annyira, ahol és mennyire azok szükségessé teszik. De a kiválasztás-elméletre szükséges emez előfeltételnek, hogy a változás határozatlan és határtalan irányban történhetik, minden tapasztalás ellent mond. A szabad természetben azt látjuk, hogy a lények alkalmazkodásukban egy bizonyos czélig jutnak s ott aztán megmaradnak vagy pedig alátűnnek. És hasonlót tapasztalunk a mesterséges kiválasztásnál is. A kiválasztás tana szerint lehetségesnek kell lenni minden változásnak a legkülönbözőbb mértékben. De minden tenyésztő tudja, hogy csak bizonyos irányban és bizonyos határig lehet eredményt elérni, s hogy épen ugy lehetetlen sarkantyus és sárga galambokat és sárga százlevelű rózsát tenyészteni, mint tök-nagyságra növelni az egres gyümölcsöt.²⁾ Tehát a változásnak is meg vannak szabva határai és pedig nem kívülről, hanem belülről s így az alakulás törvényétől, mely meghatározott benlevő terv szerint valósul és a külső körülmények esetlegességét csakis annyiban használja, amennyiben az formájának megfelel.³⁾

A mennyiségi korlátozáshoz járul még a minőségi is az örök-

1) Darwinismus, Religion, Sittlichkeit. Gekrönte Preisschrift Von Dr. G. P. Weygoldt. 44—64 l.

2) Wigand Darwinismus stb. I. 54. l.

3) V. Hartmanu E. Wahrheit und Irrthum im Darwinismus. 96—103. l.

lés törvényében. A szervezet-alakulás a darwinisták szerint egy physico-chemiai folyamat. De e folyamat törvényeit működésükben csupán a chemiai tulajdonság és az anyag tömeg-viszonya határozhatja meg, melyben azok hatólag nyilvánulnak. S hogy kiválólag a szerves természetről beszéljünk, csakis a külső, az anyagi létfeltételek: étel, ital és levegő az irányadó a physico-chemiai processusra. De ez esetben főleg ama tulajdonságok ismétlődése, melyek a processus előtt vannak, szóval az öröklés lehetetlen. Mert figyelembe véve különféleségét is a tápláléknak, mely a mechanikai életfolyamnak adatik, minthogy az két egyénnél se ugyanaz, az ember még se tudja belátni, hogy miért éppen a physico-chemiai törvények következtében a nemző és nemzett átlag nem egészen különböző, nem hasonlótlan, miért hogy egy néger gyermek, születése után mindjárt Európába hozva nem veszti el fájának physiologiai jellegét s nem lesz európai. Hogy oly változások nem fordulnak elé, hogy a gyermek még egyenlőtlen physico-chemiai feltétel mellett is a legapróbb jellegi és értelmi tulajdonságaiban is a szülőktől meghatározottnak lenni (determinált) látszik és szülői típusát sohasem veszti el, eléggé bizonyítja, hogy ámbár a szerves világban physico-chemiai törvényekkel van dolgunk, de ezek a törvények benső célzatnak, magasabb eszmei kényszernek engedelmessékednek, melynek csupa napszámosai.

Épen így szól a növés oeconomijának a *lex parsimoniae naturae*-n alapuló törvénye is arra nézve, hogy a szervező természetnek nem teravnélküli, hanem rendes háztartási szempontjai szerint történik.

De legkiválóbban mutatkozik az ateleologiai vagy mint Hückel tulhajtva nevezi dysteleologiai felfogás helytelen volta az ugynevezett „spontan“ alakulásokban és a növekedésnek azzal kölcsönös viszonyban levő törvényében vagyis a „fitkos erejű változatokban. Hol van itt az állítólagosan mechanikailag működő haszon és esetlegességi elv, hogyha a szervezet bizonyos részeinek átalakulása bizonyos más részeket is magával együtt megváltoztat a nélkül, hogy erre a külső körülmények kényszerhatása közrejárult volna? Itt a legelhatározóbb bizonyítékunk van arra nézve, hogy a szervezet részeinek egymásra vonatkozása eszmei köteléken alapul, hogy azok egy magasabb gondolat alatt állanak, mely a részlegest az egész szerint rendezi s így a fajok typicus egységének fentartása felett öröklik. És mégis éppen a correlativ változás törvénye az, melynek korlátolt kiható ereje mellett is talán minden más felett a legna-

gyobb fontossága van. Darwin soha sem említi azt a nélkül, hogy ne nevezze „titokszerűnek“ „kevésbé megvilágosítottnak.“ — Ám- bár ő ily kifejezésekkel semmi esetre sem akar a célirányosság el- vének engedményeket tenni, de mégis elismeri, hogy a spontan vál- tozatok, akár a legjelentéktelenebb egyéni különbözőségekből, akár az alakulat erős vonású és hirtelen eltéréseiben jelentkezzenek, sok- kal inkább függnék a szervezet alkotásától, mint a feltételek ter- mészetétől, melyeknek az ki van téve. De mi egyéb a szervezetnek ez a spontan, független szerkezete, mint célirányellenes hangzása kifejezés a célirányosan „alkotó ösztön“ helyett.

†
 Hogy az átváltozást csakis célirányos szempontból lehet fel- fogni, azt a nemzés, táplálás, növekedés és elhalás élet- folyami tényeinek vizsgálása is megerősíti. Ha mi t. i. Häckelt¹⁾ s benne a következetes darwinismust vesszük, e jelenségek igen egy- szerűek s következésképpen könnyen felvilágosíthatók. A nemzés t. i. nem egyéb mint két sejt, a him és nő sejt összenövése, a táp- lálás csakis az elhasznált anyagok kiválasztása és újabb anyagok fölvétele, a növekedés a sejtek mechanikus eloszlása és összetétele és a halál nemcsak a sejtek egységének feloldása, hanem az egyes sejtek lényegének is.

Jól van, de hát min alapszik ez a folyamat?

Hogyha a nemzés két sejtnek az összenövése és hogyha min- den sejt hasonlóan tojás fejből áll, az összes sejteknek tehetségük- nek kellene lenni arra, hogy összeforranak és új szervezeteket hoz- zanak létre. De miért nem történik ez? Miért hogy csak a tojás- sejt és a him magsejt bír összeformni, miért nem bírja ezt tenni minden moner a másikkal? Honnan a különbség ez egyszerű anya- gilag hasonló életformákban, honnan a him és nősejtek ellentétes- sége és mégis egymástól való függése? Honnan, hogy csak a tojás- sejt bír magából soksejtű állattestet előhozni? Miért hogy a him- sejt mozgással van felruházva, míg a nősejt nincs és miféle kötelék vonza a kettőt egymáshoz és ösztönzi egyiket a másikba, hogy ab- ba új életet gerjessen? És hogyan van a dolog az életprocessus felgerjesztésével? E kérdésekből láthatni, hogy a sejtek összenövése s a megtermékenyítés nem oly egyszerű és nem oly mechanikus, s hogy itt sokkal inkább oly erők és vonatkozások vannak a játék- ban, a melyeknek lényegét nem ismerjük s nem magyarázzuk meg azzal, ha chemiaiának nevezzük. Mi ismerjük a sejteket s tudjuk

¹⁾Anthropogenic stb. 137., 122, 125. l.

hogy azokban élet van, de ez élet alapját nem ismerjük. Häckel maga alkalmilag tesz oly vallomást, hogy a him és nősejtek elállása és különfélesége feletti kérdés „a fejlődés történetének legnehezebb és leghomályosabb problémái“ közé tartozik. (Anthropogenie 659. l.) Csakhogy akkor, kinek van inkább igaza a költőknek és teleologoknak-e, a kiket ő kigunyol, azért, hogy a nemzésben csupa mechanismusnál többet látnak, vagy pedig a kritikus természetvizsgálónak“ a ki anélkül, hogy a dolgok lényegébe a legtávolabbról is behatolni tudott volna, mindig csak „tehetség“-ről és „törvény“-ről beszél és azzal a problémákat csak egyszerűen constatálja. Von Bärnek valóban igaza van, midőn így szól: „Azok az urak, kik mindenütt csak az abszolút szükségképiség ajtaján kopogtatnak és a célirányosságot megrögzött tévhitnek nyilváníttják, bizonyosan nem fogják ama szükséges erőket kimutatni, melyek az embryot alkotják. (Studien 228. l.)

A táplálás elhasznált anyagok kiválasztása és újak felvétele; anyagcsere. A szervetlen testeknek nincs szüksége táplálékra, azok történetes hozzátétel által növekednek, de a nélkül is épen oly jól létezhetnek. De hogy ha mindenütt hasonló törvények uralkodnak, honnan van akkor a szerves és szervetlen testek különbözősége? Minő erő következtében bontja szét a szerves a tápanyagot, osztja el az egészre, tisztítja el és ismétli a tétet? Hogyan lehet egy erőt csupán mechanikai hatással gondolni, mely a szervezetben a szakadatlan cserét fentartja és rendezi, nemcsak az elhasznált anyagot, hanem a feles táplálékot is eltávolítja, mely az anyagoknak gyakori teljes cseréje mellett is az alak típusát tisztán megtudja tartani?

A növekedésnek csupán mechanikai magyarázata három dolgot foglal magában. 1. A növekedés a sejtek eloszlásán alapul, mely mindig bekövetkezik, valahányszor a táplálék gazdagsága által a sejtek a rendes mértéket elérik. Tehát még is van „mérték“ és cél a sejtegységekben, mialatt általán a mechanikai erők uralkodnak korlátlanul. A sejtek nagysága nem kívülről szabályoztatik; honnan van aztán ama „mérték“, ki méri azt? Miért van a különböző sejteknek különböző mértéke, az egyiknek kisebb, a másiknak nagyobb? 2. Ha a mérték el van érve, a sejt kettőre oszlik, ezek négyre és így tovább. De miért hogy ama mérték elérése után a sejt nem áll ellent minden növekedésnek megelégedve saját mértékével? Vagy miért nem esik szabálytalan darabokra szét mint a széttörött kő, hanem egészen hasonló tipikus egységekre oszlik, melyek mindenikének ismét saját életközpontja van. Az élet e tényét szeretik a che-

miára vezetni vissza.¹⁾ De miért, hogy a nemzés által keltett új életmag szüntelen terjed, magába kívülről folyvást vesz s az által növekszik, míg chemiailag két vagy több test csakis meghatározott vegyarányban egyesülhet, azontul semmire se néznek és mégis léteznek? 3. Hogy ha a sejt két részre oszlik s ezek aztán négyre és így tovább, az ember azt vélné, hogy minden sejt tovább is külön fog állani és időről-időre a kétfelé oszlást folytatni fogja. De hogyan van, hogy ezzel ellenkezőleg a már meglett sejtek magasabb egységbe kapcsolódnak és tipikailag csoportosulnak mintegy eszmei középpont körül, hogy ép határozott működés folyamán alakulnak, hogy az egész különböző céljait és szükségleteit maguk közt megosztani tudják?

És hogyan fér meg végül a tisztán mechanikai uton ható erőikkel, hogy a minden sejtek s illetve a szervezet egysége ámbár a physico-chemiai életprocessusnak a szükséges táplálékok megadatnak, bizonyos idő multán felbomlik, meghal, s hogy amaz erők is lassankint elfogynak? Miért hogy a mechanikai erők, bár a kielégítő tápanyag nem hiányzik, nem tudnak tovább működni, miért hogy a szervezet vén korában nem tudják a külső akadályokat úgy legyőzni, mint ifjúságában?

De nemcsak az átalakulás törvényei és a nemzés alaptényei nem igazolják a „czélellenességet“, hanem végül és legfőképpen elene bizonyít, a célirányosságnak a mi tudatunkban adott volta. Ész és célosság viszonyos fogalmak. Nincs ember kinek célja ne volna és a ki annak megvalósítására módszeresen ne törekednék. Még abban a pillanatban is, mikor a cél eszméjének jelenlétét éleselműleg megczáfolni hiszik, az vezet minket, és mi annak elutasíthatlan jelenlétéről s szükségességéről teszünk bizonyosságot. De Darwin családánkát a szervezet alsó és legalsóbb formáitól vezeti le s következőleg mivel semmiből sohasem lehet valami, célirányos működésnek már azokban a formákban is lenni kellett. E következtetés mindtovább s végül az atomokig vezet, melyeket így aztán lehetetlen úgy fogni fel, mint az anyag és vakerő egységeit, hanem csak is úgy gondolhatjuk, mint célirányos tevékenységgel működő részeket, ha még oly kevés és potentialis fokon is, mely összetétekből erednek aztán a magasabb célok.

Igy tehát a világot, mint a célirányosan működő erők rendszerét kell felfognunk. Gondolkodásunk is egyszersmind arra kényszerít, hogy ez erőket nemcsak mint egymással működés tekinteté-

¹⁾ Schöpfungsgeschichte 297. l.

ben rokonokat kell tekintenünk, hanem mint egy célirányosan működő központi erőnek a tevékenységét. Tudalmunk ily módon kulcs az egész megmagyarázására, s nem is lehet gondolni, hogy a mi legdicsőbb, nem az a legjobb kulcs az egészre. Nem volna szabad, igaz, többet észbeli igazságokról beszélnünk, hogy ha azt nem lehetne igazságnak tekinteni, minnek kezessége az észben adottság. „Eszmék valósitása nélkül, céltűzés és czelelés nélkül az egész világfolyamat nemcsak hogy semmiért és semmi ellen sem lenne, sőt képtelen valami, mivel hogy éppen az ész és annak céltűző és valósitó tevékenysége volna az, minnek magát, mint a pusztán ható világerőkkel (causae efficientes) szemben jogosulatlant, meg kellene tagadni. Éppen az ész és az eszes cél és eszme tűző akarás és hatás volna akkor a csupán semleges, eseties, semmis a világtörténelemben.“¹⁾

Azért az eredmény ebben foglalható össze: A célirányosság fogalmát a kiválasztási elmélet nemcsak hogy nem küszöböli ki, sőt arra nézve nélkülözhetetlen, hogy ha nem akar a legfontosabb kérdésekben az üresben lebegni.

A szerves, valamint a szervetlen természetben törvények hatnak, s csakis tévhit gondolhat olyant, hogy az egész, vagy annak bármely része kényre van építve. Az is bizonyos, hogy a természeti törvények, tekintve, a meddig működésük tart, gépies biztossággal kell hogy hassanak. De hatásuk kezdetének és megszűnésének idejére, nem kívülről szabott mértékükre és céljaikra, névszerint pedig különbözőségükre, ellenkező voltukra és mégis összhangjukra nézve ugy jelennek meg, mint a melyek eszmeileg vannak kiszabva s egy magasabb célú tűző akarattól függnék. S nem a tapasztalati vizsgálódás, hanem a metaphysika dolga a vezérlő célirányos elvnek és a természeti törvények vezetett mechanismusának kölcsönös viszonyát megvilágosítani, és itt két nézetnek lehet helye: A célirányosság elve vagy ugyanazonos a természet törvényeivel, vagy pedig az ezeket csak céljaira használja; más szavakkal: célirányosan működő akarat és törvényszerű hatás vagy ugy viszonylanak egymáshoz, mint a benső jelenség a külsőhöz, vagy pedig a külső törvényszerűség csak segélymechanismusa a bensőnek, az eszmeinek. Következésképpen célirányos törekvés és természeti kényszerűség egyik esetben sem zárják ki egymást. A természettudománynak csakis a külső törvényszerűséggel, a hatásokkal és azok legközelebbi mechanikai

¹⁾ Frohschammer: Die Phantaise als Grundprincip des Weltprocesses 1877. 232. l.

okaival van dolga, ellenben, ha nem akar a metaphysikába átcsapni, minden e határokon túllévő speculatiókat abban kell hagynia. Mindezenetre igen merész, sőt nevetséges lenne csakis azt állítani létezőnek, a mi neki hozzáférhető, és elútasítani minden azon túllévőt, mint lehetetlent és semmit. De a kiválasztási elmélet, főleg a Hückel-adta formában, e merészséget követi el, ámbár minden kielégítő alap és logikai szükség nélkül. De ily magatartást éppen a fennebbi vizsgálódás alapján, merőben vissza lehet utasítani, és a „merészség“ kifejezésre annál nagyobb nyomatékot kell helyoznünk, mivel ez a mindent szabályozni akaró elmélet nem egyszer legközelebbi feladatát, t. i. a leszármazás matematikailag biztos és ellenmondás nélküli magyarázatát szeretné teljesíteni. De igaz marad, a mit Kant mondott: „Az esetiesség, vagyis az általános mechanikai törvények olyan összefoglalásokat nem hozhatnak létre, azért az ilyen alkalmi fejlődéseket, mint előre megalkottakat kell tekintenünk.¹⁾”

És hogyha az ember ezt nem hiszi is feltétlenül elfogadhatónak, de oka sincs arra, hogy az előalkotást kereken megtagadja és ezt a tagadást mint miveltségszabadító tényét, mint evangeliumot hirdesse.

A természettudományt igenis a tisztán mechanikai világnézetnek kell felfedezéseivel vezetni; az formai elv, vagy a mint Zeller²⁾ találóan nevezi: minden természetvizsgálásnak heuristikus feltétele. De ezzel ki van merítve ugy értéke, mint jogosultsága e világnézetnek. Sok haszontalan és gyűlöletes vitát idézett elé és a természettudománynak sokat ártott, hogy természetvizsgálók, mint Hückel, ezt a formai elvet anyagivá tették és ennek következtében a dolgok külső jelenségeit benső lényegükkel azonosították. A mechanikai törvényszerűség csakis a hatásokat magyarázza, csak azt mondja még, hogy bizonyos anyagi feltételek mellett bizonyos jelenségek szükségképpen bekövetkeznek. De az okok benső összefüggésére a természettörvények mechanikája éppen semmit sem mond. Hogyha a darwinismus azt tanítja, hogy a nemzés két sejt összenövése, hogy a növekedés a sejtek eloszlása és összekötése, a táplálás anyagcsere, s a fajok elállása lehetséges, mivel a szervezetek változandók és a jellemek öröklődnek, s hogyha ebből aztán a sejteloszlás, átváltozás, és öröklés törvényeit vezetni le, ezzel csak tényeket jegyzett fel és állított meg; de e tények miértjére semmit sem mondott.

Ha azt mondjuk, hogy egy belvedere-i Apollo eléállott azáltal, hogy egy márványdarabot bizonyos irányokban kidolgoztak, vagy

¹⁾ Kant: Werke II. 441.

²⁾ Vorträge und Abhandlungen 1877. 530. l.

hogy a szervezetek úgy születnek, hogy két sejt összenő, s hogy a szervezetek változnak, mert változni bírnak; ezzel mind egyet mondanunk, t. i. semmit arra nézve, mi a dolgot kimerítőleg megmagyarázná, mi annak okát, benső lényegét előttünk érthetővé tenné. Ily módon természetesen kikerülhetetlen „tehetségről“, „erőről“ és „törvényről“ beszélni; de aztán bizonyítani akarni e jelzésekkel magát a tartalmat is, s azt hinni, hogy azokkal a természet lényege legmélyebb, legbensőbb alapjában, oki összeköttetésében van fölfogva és földerítve, nem egyéb, mint a valódi fölvilágosítások után vágyódást bizonytalan értelmű kifejezésekkel akarni kielégíteni.

A célirányosság momentum a darwinisták magyarázatában hallgatólagosan mindig ott van. S a hol meg jelenlétének mindenki előtt világos bizonyítékával találkozunk, agyonhallgatják a „tehetség“, „erő“ és „törvény“ kifejezésekkel, és olyan helyen, hol a legelhatározóbb vágást kellene a célirányosság elvén tenni, „tudatlanságunkra“ hivatkoznak s a dolgot „titokteljes“-nek, „homályosnak“ s „még föl nem világosított“-nak mondják, sőt megvallják, „hogy a végső okok, például a növés és alakulás okai szemünk előtt elrejtve maradnak.¹⁾ De ugyanez akkor állítják másfelől a természeti erők mechanizmusát, mely minden egyebet kizár, a dysteleológiát és csodálják, hogy az ember mindezt nem láthatja be, mikor az a „legnagyobb mértékben egyszerű.“ Így ez az egész végokok felett való hadakozás az adott eset felcsérésén alapul, mialatt a célirányosságot ott, hol tisztán jelentkezik, a „tudatlanságunkra“ hivatkozással ütik el, s ellenben ott, hol nem elég világosan felfogható, a másod okok terén keresik.

S ezekből az „exact“ eredményekből kifolyólag a theológiát rendszerezett és dogmatizált korlátoltságnak nyilvánítják s élettani felfedezésüket meg mint világszabadító elvet magasztalják.

S mi az, a mit az embereknek az elutasított célirányos világnézet helyett ajánlnak? Egy keresztül-kasul dühöngő erők vagy törvények chaosa, melyek jól megtekintve, más közösséget nem mutatnak, csak azt, hogy mind „törvényeknek“ nevezik. Ma a törvényfelfűtést valóban csodálatos módon űzik. Némelyek egyebek közt még a társadalmi nyomort, fényűzést, idegességet is „törvényeknek“ mondják. És ily törvényekről egész bizonyossággal beszélnek, melyeket a legközelebbi kor vizsgálódása talán eseties hasonlóságok levegőbe épített hypostásissának fog itélni, sőt némely törvényeket egymással ellentmondóknak találhat.

¹⁾ Schöpfungsgeschichte. 295.

A természettudományok feladata a természet rendjét vizsgálni, ha tetszik a hasonló jelenségek soráról törvényt vonhat el, és beszélhet mechanikai, vagyis másodrendű okokról; de az érzéki ismerés határain túl fenmarad a speculatio szabad, örök vitatás alatt álló, a mikroszkop és bonczkéstől elérhetetlen mezeje. — És hogyha Strauss e mezőhöz érve, azt mondja: „Itt megismerésünk határán állunk, nézünk a mélységbe, melyet nem tudunk áthatolni,“¹⁾ ezzel a legelhatározóbb ponton elismeri a természeti megismerés határait és egyszerismind azt is bizonyítja, hogy a czélirányos világnézetnek bizonyára van annyi jogosultsága, mint a czéliránytalannak.

A darwinismus nem ad oly felvilágosítást, mely a czélirányosság elvének föladására készíthetne, s mi a dolgok lényegét és vég-ső okait csakis Istennel tudván érteni, kitől a világ s így a szerves lények czélirányossága is származhatott, megmaradunk abban a hitben, hogy valamint a világegyetem, a nagy egész, úgy az egyes lények életfejlődése is az elsődleges okokat illetőleg, egy örök szellemre viendő vissza, a ki a mi imádásunk fenséges tárgya.

¹⁾ Der alte und neue Glaube 8. Aufl. 144. l.

PÉTERFI DÉNES.

AZ UNITÁRISMUS ÁMÉRIKÁBAN.*)

Az unitárius név, mint vallásos testület neve 1815. óta ismeretes ez országban. Ez időszakot könnyebbség okáért három részre lehet beosztani, melyek közül első a növekedés kora, mely magában foglalja az orthodox felekezetekkel való vitatkozást, második a criticismus, vagyis magában a vallásfelekezet keblében levő pártok vitájának kora, s harmadik a szervezkedés, vagyis a tudományos bírálat és felekezeti szervezkedés kora.

E korszakok közül mindenik leginkább ismeretes valamely vezérférfinak nevével u. m. az első Dr. Channingről, a második Parker Tivadarról és a harmadik Dr. Hedge-ről, ha az elméleti irányt vagy Dr. Bellows-ról, ha a felekezeties vagy szervezkedési irányt tekintjük. Az a különös, hogy e férfiak közül, szorosán véve, egy sem tartozott az unitárius felekezethez mint olyanhoz. Dr. Channing soha sem ohajtott unitáriusnak tűnni fel, és nagyon került minden felekezeti elnevezést. Parker Tivadar, ámbár mindig jogot tartott az unitárius testülethez, egész nyilvános működése alatt folytonos vitában állott annak nagyobb részével: Dr. Hedge, ki valószínűleg a hitfelekezet legjelesebb, legmélyebb és legszélesebb körümvettséggel bíró tagja, lényegileg philosophus és gondolkozó: és ámbár ő gazdagította eszmekörét annyi új gondolattal, mint a testületnek bármely tagja, de még sem lehet azt mondani, hogy bármit is tett volna az oly nézetek meghatározásában, a melyekről egy felekezet leginkább megismerhető. És az unitárius testület nem annyira nézeteiért, mint a tőle nyert ihletért és szervezkedési erőért érez hálát Dr. Bellows iránt, a ki, azt lehetne mondani, nemes lelkesültsége, nagy rokonszenve, és nagyszerű munkaereje által tartotta meg a felekezetet a jövőben reá várakozható munkára.

E korszakok évszámaitul vehetők 1815., 1836., és 1860. Ezeknél tisztábban egy számmal sem lehetne kijelölni az unitárius nézet történetének határvonalait. Egyik nemzedék gondolatai éppen ugy be-

*) Allen Henrik Jakab ámerikai hitrokonunk csak most megjelent „The liberal movement in Theology“ című művéből közöljük e cikket, melyet nemcsak tartalma tesz érdekessé, hanem az a körülmény is, hogy szerzője volt a legfőbb tényező abban, hogy Kovács János tanár most Amerikában lehet.

leolvadnak a másikéba, mint az ég fényének sugarai egymásba. És mégis mindenik egy határozott tényt jelez, a melyet éppen úgy lehet kiindulásnak venni mint bármely mást. Az első mint említém, azt az évet jelzi, a melytől kezdve az unitárius név ez országban e neven ismeretes kezd lenni, mivel azelőtt az sem elismerve, sem megadva nem volt.

1836. inkább tekinthető a transcendentalismus születési évéül, mint bármely más év, mivel „Egy hosszú háboru első ágyuja“ ez évben lövetett el Ripley György által egy szemlében Martineau „a vallásvizsgálódás észszerűsége“ (Rationale of Religious Inquiry) czimű értekezése ellen, mely oly nézeteket hozott napvilágra, a melyeket Norton András azonnal élesen és nyíltan megczáfolt. 1860. nemcsak a Parker Pivadar halálának évét jelzi, melylyel az unitáriusok soraiban vivott nagyon éles személyes harcz véget ért, hanem jelzi azt az időpontot is, a mikor korunk nagy erkölcsi harcza győzelemteljesen a politika mezejére került, és szemlátomást minden kissébb vitatkozás beleolvadt a nemzet életéért vivott minden más kérdést felölelő küzdelembe. Azóta új viszonyok állottak elő és más rendszerek kezdenek elfogadtatni a speculativ gondolkozás mezején.

Remélem, hogy e korszakokat és pártokat a felekezet 60 évi életéről írni szándékolt vázlatomban tisztábban megismertet hetem. A mit írni akarok csak vázlat és nem történet. Az eseményekről mint, olyanokról, keveset szólhatok; szólnék inkább személyekről, az általok képviselt nézetekről és azokról a körülményekről, a melyek meghatározták, hogy mindenik mily helyet foglaljon az elmélet avagy cselekedet mezején.

Továbbá az sem czélom, hogy a nézetek folyamát, vagy a valóságos élet tágabb vonalait vizsgáljam, mint tennem kellene, ha csak tisztán történeti képet szándékoznék adni; én csak egy meghatározott korról, kis terjedelmű helylyel és oly személyekkel foglalkozom, a kik mindnyájan ugyanabban az általános eszmekörben éltek. Ha ezt nevezik „családi ügynek“ vagy „bostoni vallás“-nak, a mikor az unitarismusról szólanak, akkor a jelen esetben elviseltem a vádat. Az unitarismus tényleg nagy részben helyi termény, csekély volt benne a terjeszkedési hajlam, s következőleg felekezeti történelme is felette szűkkörű. Néha arra is gondoltam, hogy ezelőtt, az igazat megvallva, e vallás valódi vigasztaló és megnyugtató ereje éppen szűkkörűségében, családiasságában, s a pártfelekezeti ambitio teljes mellőzésében állott. Unitárius vállalatról vagy kísérletről alig lehetett szó, s ha voltak is egyes nemes példák, de általában véve kevés czélzatosan felekezeti munkát hajtottak végre.

A vallásfelekezet — vagyis annak egyes tagjai — soha sem voltak fősvények. Nem mondanánk sokat, ha azt állítanók, hogy egyházi tetemes költségeiken kívül, vallásos, emberbaráti s más nemes czélokra (főleg nevelésügyre) tett adakozásaik, ez ötven év alatt sok millióra felmentek. Ennek legnagyobb része iskolákra, theologiai nevelésre, vagy theologiai művek kiadására, belmissióra s messze távol eső egyházak segélyezésére s ehez hasonlókra adatott ki, annyira hiresztelés nélkül, hogy azokról soha egy szó említés sem volt a felekezeti értesítőkből. Tény az, hogy némely legáldozatkészebb unitáriusok szemérmességéből, s talán szükségtelen szerénységéből, vagy tán éppen ellenszenvből kerültek mindent a mi felekezeti fel-tűnést mutatna. Lawrence Ámos — például — egyike a legértelmesebb és leghabzárabb elvű kereskedőknek, a mint mondják, többet adott orthodox intézményekre, mint saját felekezetebeliekre. És a jellem e sajtószerszűségét, s csaknem túlzottságát, nem lehet figyelmen kívül hagynunk, ha az ámerikai unitárismust és annak működő hatalmát megismerni ohajtjuk.

Van ezenkívül még egy más körülmény is, melyről csak tartózkodva lehet ugyan szólni, de a melyet mégis szükség szemlélnkben figyelembe vennünk. Ez az, a mit fennebb említettem, hogy az unitárius testületet egy néhány olyan férfi képviseli, a kik gondolkozásokban teljesen függetlenek egymástól, de személyesen nagyon közeli viszonyban vannak. E tekintetben azt ohajtom, hogyha tehetem, hogy önöket egy lépéssel közelebb vezessem e csoporthoz, és megismeressem tagjaival. Ez annyival szükségesebb, mert az unitárius nézet mindig csak egyéni dolog volt. Soha senki sem érzett felelősséget a mások gondolataiért, sem másokat nem kötelezhetett a magáéra. S tényleg nincs is semmi a személyes ismeretségen kívül, mely azonban több a kimondott, vagy írott szónál is, miért valaki jogot érezhetne arra, hogy ily egymástól teljesen független nézetű, s csak a közös érdek és miveltség, a közös jóakarat és tisztelet által összekötött egyének helyzetéről szóljon.

Ezt annál biztosabban megtehetem e helyen, mivel a felekezet egész életideje beleesik idősebb tagjai emlékezete körébe, s mivel az nem sokkal terjed túl az én emlékezetem körén sem. Mint gyermek éreztem mindennemű befolyását, hallottam korábbi vitatkozásait és a gyermek természetes érdeklődésével és büszkeségével tekintettem a legtiszteletreméltóbb nevekre; a vitatkozások második szakasza pedig az én egyetemi és hivatali életem első részében kezdett alakot öltetni és hatást gyakorolni, többé-kevésbé összeköttetésbe hozván enge-

met is legtöbbször azok közül, a kik az általam leírni szándékolt mozgalomnak a maga sajátos bélyegét és színezetét megadták.

Felemlitem e helyen, — a nélkül, hogy saját személyes ismerettségem körén kívül lépnék, — néhány vezérférfi nevét. Ott volt a tisztos Bancroft Áron, a történész atyja és a közép-massachusettsi liberalis theologia vezére; dr. Channing, a ki harmincz évnél tovább tartatott a felekezet szellemének és életének képviselőjéül; a két dr. Ware Henrik, az atya és fia, kik közül mindkettő összeköttetésben állott ez iskola megalapításával és korábbi történetével; Putnam György, az előbbieknél neje után rokonok, a bostoni köröknek sok ideig ékes nyelvű és nagyon bámult szónoka, ki tiszta és meggyőző érve által még a leggyakorlabb jogászok tiszteletét is kiérdemelte; kinek éles esze túltett a kereskedőn és bankárán; ki a családi erkölcs és a mindennapi vallásos életnek oly szónoka volt, hogy azokat költészettel és dicsfényvel övezte; Dewey Orville, kiben a gondolat az érzéssel sokkal inkább egyesülve van, mint bárki másban, kit dr. Putnam előttem egyszer minden eddig élt szónoknál nagyobbnak mondott, ki a szószéket gyontatószéknek látszott tartani, kinek nagy és termékeny esze a keresztény élet mélyebb tapasztalatait megtudta magyarázni, a ki még jóval a nyolczvan év után élénk figyelemmel kísérte az igazságkeresésben megállított legújabb rendszereket és felfedezéseket; Walker elnök, kiről nem lehetett eldönteni, hogy ravasz bölcsessége, nemes türelme, széleskörű philosophiai műveltsége és jellemméltósága volt-e bámulatraméltóbb, vagy az ifjabb nemzedék iránti szeretete; koruknak leghiresebb ama három férfia: Norton, Pulfrey és Noyes, kik nálunk a legjobb műveket szolgáltatották a theologiai neveléshez; Pierpont János, a szelid vallásos költő és a kitünő vérmérsékletű, büszke, hirtelen haragu szószéki bajnok, ki mindig arra törekedett, hogy jó indulatu és erős meggyőződésének valamely kiválóbb részét okvetlenül bevésse hallgatói elméjébe; Paabody Ephraim, a „Kings Chapel“ szeretett papja, kinek arca a valódi áldás volt, kiben a mélység, a gyöngédség és megfontoló bölcsesség összpontosulása a mily ritka, éppen oly kedves vala; Parker Tivadar, a szabad gondolkodás eme tántoríthatatlan, nemes lelkű és javíthatatlan apostola, a társadalmi és politikai reformok vezére, és úttörője ama seregnek, a mely az utóbbi évek alatt elfeledte a régi útakat; Gannett Stiles Ezdrás, Channing ékesen szóló és nemes társa, az emberek legáldozatkészebbike, kinek betegességig érzékeny üntudatát terhelt minden fájdalom és nyomor a mi városában előfordult; kinek lángoló beszéde a bostoni unitáris-

mus hidegségébe csaknem saját missionáriusi buzgalmát lehelte; a a kivől méltán ellehetne mondani, hogy tiz magához hasonló emberrel az unitarismust mint valamely harapózó tűzlángot az ország egyik széléből a másikba vitte volna; King Starr Tamás, a szabadelvű theologia emez élénk villanyfénye, kinek lángja, sajnos, ezelőtt tizen-nyolcz évvel kialudott a csendes tenger partjain, de a kinek emléke rendkívül élénk és tiszta még mindnyájunk szívében, a kik ők mint legvidámabb barátot, legkedélyesebb és legtanulságosabb társat és legtisztább, leggyorsabb és legragyogóbb elmét valánk szerencsések ismerni.

Ezekhez kell vennem egy néhány kitünő és nagyon ismert világi férfit, kik az unitárius egyesületet és eszméket különböző irányban képviselték. A d a m s Quincy János, a legtökéletesebb mindamaz államférfiak között, kiket országunk szült, kit Washington már serdülő férfikorában hivatalba tett; ez egyetemen kitünő előadó, számos európai udvarnál jártasságot szerzett diplomata és elnöksége után a képviselőházban a nemzeti becsület veterán bajnoka; unokaöcscse C r a n c h Judge, a columbiai kerület eme nemes, igazságos, szeretőszívü és buzgó főbírája; Q u i n c y elnök, a bostani derék aggfederalisták legutolsója, ki kilenczvenhárom éves korában mint új Anglia legbecsültebb polgára halt meg; S h a w főbíró, az ámerikai jogászok legtudósabbika és a törvényszéknek csaknem harmincz évig disze és leghiggadtabb ítélőbírája; E v e r e t t Edwárd valószínűleg legmiveltebb fő mindazok között, a kik valaha részt vettek nemzetünk ügyeiben; S u m n e r Károly, udvarias és bátor védője a törvénynek történetünk legsötétebb válságai alatt; A n d r e w kormányzó, ki inkább szívéen hordozta új Anglia sorsát a háboru idején, mint bárki más; E m e r s o n Waldo Ralph, eleinte unitárius pap, majd pedig nemzeti irodalmunk magas színvonalának általánosan elismert mivelője, ki ezelőtt csak oly kevés idővel távozott el, hogy úgy jön, mintha most is látnók derült és szeretett képét abban a körben, melyet alkotott és fényével diszített; ezek és még számos olyan diszei nemzeti irodalmunknak, mint B r y a n t és L o n g f e l l o w tárgyai az ámerikai unitarismus történetének és kellene hogy tárgyai legyenek még a leg-rövidebb ismertetésnek is, mely annak jellemzését megkísérli. Miután az itt felsorolt nevek közül mindenik tisztán személyes emlékeket, legtöbb pedig többé-kevésbé benső viszonyt idéz fel emlékemben, azt hiszem, nem lesz feltünő, ha nehéznek találom egyenes választ adni arra a kérdésre, hogy valamely bizonyos dologra nézve mi az unitárius vélemény, vagy hogy általában mit hisznek az unitáriusok.

sem pedig az, hogy ha egy kissé türelmetlen vagyok, ha valaki őket theológiájuk után ítéli el, holott az mind vallásuknak, mind pedig életüknek csak csekély töredéke volt.

Az oly emberek, mint a minőket én itt megneveztem, nem lehettek — s mondhatnám, nem tudtak — sem dogmatizálók, sem rajongók, sem felekezetiék, sem pedig saját nézetük propagandistái lenni. A mi az olyan embereket illeti, mint a minők mi vagyunk, privilegiumnak és megtisztelőnek érezhejük magunkra nézve, ha felvesznek ama társaság legutolsó és legjelentéktelenebb tagjaivá. Az unitáriusokat nem valamely hitformához való ragaszkodás egyesítette, hanem az, hogy mindenik részese volt saját módja szerint egy közös szellemnek és közös életnek. Én már tartottam beszédet százötvennél több gyülekezetben más helyeken is; sok családdal találkoztam gyülekezeteikben mind ez országban, mind pedig külföldön, de mindig egyenlően otthon éreztem magamat közöttük. És e meghatározásnak: „közös szellem és élet“ előttem nagyon tiszta és határozott jelentése van, a mely különbözik attól, a mit könyvből tanulhatnék.

Azt mondtam, hogy az unitárius testület ez országban sem eredetét, sem történetét tekintve, nem volt felekezet a szó közönséges értelmé szerint. Annak, mint hitfelekezetnek, sem hitformája, sem szószéke, sem törvénye nem volt, és csak nemrég, s akkor is csak gyengén kezdett foglalatokat tenni más felekezetek és hitformák között.

Midőn ez alkalommal felekezetekről szólok, nem annyira azokat a testületeket értem, a melyek ez ország elfoglalása előtt már történelmileg léteztek és részt vettek annak eredeti, vallásos vagy politikai szervezetében, milyenek a congregationalisták, presbyteri és püspöki egyházbeliek és methodisták. Ezek csak egyházkormánypárti formák és fenállhatnak bármily véleménykülönbség mellett. Így az ámerikai unitáriusok congregationalisták; az angolországiak presbyterek, vagy azok voltak; az első egyház, mely magát Bostonban unitáriusnak nevezte, püspöki volt és most is tartja annak isteni tiszteleti formáit; több szónok maradt a methodisták között, ki unitárius nézeteket vallott, mind a mellett, hogy hitsorsosaik tudták azt és nehezteltek miatta.

Mindezek, ha a dolgot jól fogom fel, kezdetben az egész lakosságot, mint ilyen, ölelték fel azokban a helységekben, a melyekben mintegy meg voltak honosodva, és nem voltak sajtószzerű látható testületek, mintha tán valamely sajtószzerű nézet után alakultak volna. Az utóbbi, sajtóképpeni felekezetekhez számíthatom főleg a baptisták és

universalisták nagy, erőteljes és hódító testületét, melyeknek minde-
 nike egy eszmén alapult. Szervezetök, rendtartások, határozott és tá-
 madó hitformájok, de főleg e hitforma neve után minden más fe-
 lekezettől való elszakadások, teszi őket felekezetekké, megkülönböz-
 tetésül a vallásos testület, egyház vagy közönség általánosabb elneve-
 zésektől. Már most az unitáriusok nem tartoznak az első osztályba,
 mivel vallásos nézetök egészen kizárja onnan. Nem tartoznak az
 utóbbihoz, mivel határozott hitformájuk, vagy saját rendtartások
 nincsen. S mégis mivel jogot tartanak mind az egyházi rendtartás-
 hoz vagy községhez, mind pedig saját elismert testületekhez, éppen
 olyan távol állanak „a szabad vizsgálódók“ és „szabad vallásosok“
 („free religionists“) soraitól, vagy jobban mondva, elszórt individua-
 lismussától is, kikkel összetévesztetni teljességgel nem szeretnének.

A fennebbieken megkísérlettem megmondani, hogy az unitá-
 rius testület mi nem. Most az a kérdés: hogy mi?

Erre azt a feleletet adták, hogy olyasmi, mint egy be nem
 kebelezett darab föld, a melyet, midőn a városok vagy faluk határát
 kijelölik, a határon kívül hagynak. A talajja lehet egészen jó, maga
 a birtok jövedelmező, a családok elégedettek, virágzók és boldogok,
 de azért egy elismert politikai szervezetbe sem illenek bé.

E hasonlatot még egy kevéssel tovább lehet vinni, hogy t.
 i. az kifejezi a függetlenség, de nem az egység elvét is. Ez a dolgot
 úgy tünteti fel, mintha az unitárius egyházak csak valamely esetleges
 és véletlen gyülekezetek, vagy pedig a vallásos szervezkedésnek csirái
 volnának a nagy közönségnek azon határozatlan számu részében, a mely
 „egyházonkívülinek“ nevezetik. Ez egyszerre igen sokat és igen ke-
 veset jelent. Igen sokat jelent azért, mert gondolatunkat a vélemé-
 nyek amaz össze nem függő és alaktalan nagy chaossára fordítja, a
 mely mint „independens“ és „egyházonkívüli“, egészen felerészét fog-
 lalja el látkörünknek, és a mely folytonosan növekedik az olyan ele-
 mek lebontása és aláaknázása által, a melyek nincsenek jól betömör-
 itve a husz, vagy még annál is több, vallásos testületbe. Igen
 keveset jelent azért, mert nem veszi figyelembe azt az egy dolgot, a
 mely e testületnek állandóságot és egységet kölcsönöz, a mely lehe-
 tővé teszi statistikájának megállítást és bizonyos mértékig testületi
 működésének igazgatását.

Ezt a dolgot kell mindenekelőtt tisztába hoznunk, ha az uni-
 tárismusnak akár történetét, akár jellemét, akár jelen állapotát meg-
 akarjuk ismerni. És e dolog az, hogy történelmileg az unitárius egy-
 ház szabadelvű előcsapata annak a nagy congregationalis

testületnek, mely új Angliában az első telepeket alapította, és mind az egyház, mind az állam törvényeit több mint kétszáz évre megszabta. Háromszázhatvanhat unitárius egyházból több mint százhusz (ide véve a Massachusettsbeliek nagyobb számát is) eredetileg helyi ekklézsia volt, melyek mind a puritán congregationalisták első egyházi rendtartásai alatt alakultak. Ezek közül harmincznyolcnál több alakult 1700 előtt, ide értve a leideni menekültek 1602-ben alakított első egyházát is, s még nyolczvan — azaz összesen száztizennyolcz — vagyis több mint az összes számnak felerésze — a függetlenségi harcz előtt keletkezett. E szerint az unitarizmus történetének kezdete ez országban öt évvel előbbre esik Jamestown gyarmat alapulásánál és kétszáz évvel előttré, mintsem az unitáriás név elfogadva, vagy használva lett volna valamely gyülekezet által. Nem mondom, hogy az unitárius hitnézet kifejezése; de annak formális történelme és egyházi hagyományai a nagy congregationalis testülettől, nem pedig valamely saját külön testülettől, hitfelekezettől származnak.

Vagyis más szavakkal, az unitarizmus egyenes jogutódja ama nagy puritán testületnek, a mely az angol alkotmányt és az ámerikai menekvő telepeket megteremtette.

Mindezt nem azért mondom, mintha olyan jogot akarnék formálni számára, a melyet némelyek nem igen volnának hajlandók megadni, hanem csakis egy történelmi tényt akarok megállítani. Ez egy tény leginkább kimagyarazza az unitárius adatok természetét és látzó határozatlanságát. — Ez az, hogy míg az unitáriusokat szabadelvűeknek, a szabad vizsgálódás pártolóinak s a felette tudományos és philosophiai radicalismus védelmezőinek tartották, addig a testület magatartása egészben véve conservatív volt. — Az igazat megvallva, az unitáriusok nagy többségét rendkívül boszantotta és megbotránkoztatta az az eredmény, a mire némely fiatal, nyugtalan természetű, merész és positiv gondolkozásu emberek jutottak; míg másfelől ezek is dühöngtek és csodálkoztak, hogy miképpen lehet gátat vetni az eleibe a szabad szemlélődés és vizsgálódás eleibe, a melyre ők magukat hivatottnak érezték.

A félreértés kikerülhetetlen volt. Az unitáriusok testülete, története és életelözményei szerint, éppen oly régi és oly conservatív testület, mint bármely más ez országban. Habár ők nagyon korán elfogadták a szabad vizsgálódás elveit, és ezek, mivel a „radicalismus“ kellemetlen rázkódását jól kiállották, kétségkívül olyan komoly, tudományos

1) Lásd: „Yearbook of the Unitarian Congregational Churches.“

és független bírálatra fognak vezetni, a mely semmiképpen sem leend ellensége a szerves vallási életnek sem.

Következésképpen tehát ez országban az unitárius testület valódi eredete onnan volt, hogy déli Massachusetts-ben a congregationalis testület nagyrésze, ide értve a bostoni elsőrangú egyházakat is, egy kivételével, mintegy hatvan-nyolcvan évvel ezelőtt a szabadelvet fogadta el, még pedig egyelőre az arminianus, (vagy szabadakarat elvét) mint a calvinismus ellentétét, és aztán az unitarizmus elvét, mint a trinitarizmus ellentétét.¹⁾ Nehéz dolog megmondani, hogy e nézetbeni megoszlást éppen hogy és mi idézte elő; ez körülbelől talál azzal a természetes megoszlással, a melyet a magában egyformán gondolkozó emberek között találunk, hogy t. i. némelyek merevek és szigoruak, míg mások engedékenyebbek, vagy szabadelvűek. Különösen azt lehetett észrevenni, hogy ez a Harward-egyetemről származó mivelődési körnek a hatása alatt állott mindig és annak terjedését követte akkor is, mint most, — e lévén a világi tudományok központja ez országban. Azokat, a kikre e befolyás legnagyobb volt, vagy a kik azon is túl mentek, a mint hiszem, Boyle Roberttól kölcsönzött mondás szerint „Cambridgi szélességen túlálló embereknek“ nevezték. Hogy a forradalmi korszak szabad szellemének is volt némi hatása e szabadelvűségre, elhiszem, de az nem lehetett nagy.

Ware Henriknek 1805-ben a harward theologiai intézet tanárává történt kinevezetése minden más körülménynél inkább felhívta e mozgalomra a figyelmet és elismerést. Eleinte erősen tiltakoztak az eljárás ellen az orthodoxabb nézetűek, mivel azt a tanári szék kitűnő és áldozatkész alapítójának, a londoni puritán Hollis Tamás, szellemével ellenkezőnek tartották; s még ma is nagy méltatlankodással sajnálkozik felette az a párt, a mely szeretné az egyetemet visszatéríteni az atyák hitére.

E kis személyi epizód jórészen megmagyarázza, hogy mi volt az oka az ezután bekövetkezett vitatkozásnak. De mégis mintegy tíz évig nem volt szakadás a congregationalisták soraiban, s az ezután következő néhány év alatt is csak csekély mértékű. Az unitárius

¹⁾ Úgy vélem, hogy minden nagyobb lakossággal bíró mezővárosban ez volt az eset déli Massachusettsben, kivéve hármát, u. m. Charlestownt, Andover-t és Ipswichet, melyeket a szabad szellem árja ellen feltartottak lelkészeik személyes befolyásuk által. Ez főleg a jeles dr. Morse charlestowni lelkészre nézve áll. Ez áram nyugoti irányban csak mintegy negyven mértföldre terjedt el Worcester és Lancasterig; míg az ezt követő vitatkozás alatt az ettől délre eső részre egyenlően kétfelé oszlott.

párt megalakítását előkészítő lépések az irodalmi és tudományos téren tétettek meg. Éppen ez évek alatt egy brillians csapat mivelt, hevesvérü és ékesen szóló ifju nyert fokozatot az egyetemen, kik közül E v e r e t t Edward vált legismertebbé a történelemben, de a kik között leghatalmasabb befolyása volt Buckminster Stevens Józsefnek, e meglepően kellemes szónoknak, e csodálatosan elragadó társadalmi férfinak és nagy buzgalmu tudósnak, ki életének utolsó öt évében, 1812-ig bostoni pap is volt. Többször hallottam, hogy Bostonban volt olyan kereskedő, a ki halála után negyven évvel is, ha az Everett nevét említetteti hallotta, azonnal könyekre fakadt. A mivelt és tekintélyes férfiak eme körét szervezték az akkor hires „Anthology Clubban“, a mely megindította az országban egyik legelső tudományos és kritikai lapot, a „Monthly Anthologyt“ a mely tényleg az unitárius theologia előharczosa volt. Ezt nyomban követték a „Christian Disciple“, „Christian Examiner“ és az „Unitarian Review.“

Nem terhelem olvasóimat annak a vitatkozásnak a leírásával, a mely ezután következett. Azt remekül leírta Gannett Vilmos, atyja életrajzában, s fölösleges ismétetni. A véleményharczok és csatározások részletei rendesen nagyon unalmas részei valamely kor történelmének, hacsak némi személyes érdek is nem vegyül bele. Azért természetét egy más oldalról ohajtom megvilágítani, a mit legkönnyebbnek tartok egy egyszerű eset elbeszélése által.

A mint önök is tudják, Uj-Anglia eredeti alkotmányának egy részét egyházi törvény értelmében a congregationális rend tette. Minden városban lenni kellett szervezett egyháznak, vagy ekklézsiának; és minden szavazónak egyházi tagnak kellett lenni. E régi szervezet Massachusettsben nem volt egészen megszüntetve 1833-ig, midőn az önkéntes rendszert fogadták el. Addig egyházi adót is kellett fizetni minden polgárnak; a mely adó még 1820-ig a congregationális egyház javára volt fordítandó.

Például, atyám 1816-ban egyik vidéki városban pap lett. A szerződés egész életre szólott, s a fizetést egyenesen a város szavazta meg és fizette, éppen abból az alapból, a melyből a város utczáit csináltatták, az iskolákat segélyezték és a város tisztviselőit, szolgálát stb. fizették. Még én is jól emlékezem rá, hogy a közönséges házi szükségések fedezésére a költséget a városi pénztárnál éppen olyan szelvényekkel fizették, mint fizetnék bármely pénzbanknál.

Egy Rice Asaph nevü szigoru öreg puritán ellenezte az atyám letelepedését, mivel igen szabadelvűek voltak theologiai nézetei, és a hivek többsége egy orthodoxabbal is éppen annyira megelégedett

volna; mindazonáltal ez sem Rice-ot, sem a többieket nem akadályozta abban, hogy jó barátok és meglegedett egyháztagnak legyenek. Sőt ugyan e dolog, egy ideig legalább, nem volt akadály abban sem, hogy a szomszédos városok, bárha liberálisok és orthodoxok voltak is, a közönséges udvariassági szabályokat egymással szemben megtartsák. Az azóta oly élesen kitüntetett és oly féltékenyen őrzött felekezetiességi határvonalakat még ekkor csak ismerni kezdték. E rendszer kedves egyszerűsége csak 1827-ben kezdett megzavartatni egy falu kicsiny baptista egyházában, a mit atyám nagymértékben fájlalt, annyival is inkább, mert az első lépést személyes barátjai tették meg, a kik azonkívül, hogy a törvényes egyháznak a kiszabott részt megfizették, ennek költségeit külön vetették ki egymásra. Ez természetesen nagy igazságtalanság volt nézetük szerint, a mint-hogy valóban az is volt. A nehézséget hat év lefolyása alatt annak a teljes egyházi szabadságnak kimondása és törvénybe iktatása által oszlatták el, a melyet ma élvezünk.

Valamely törvény szerint megalapított egyház tehát soha sem lehet szó szerinti értelemben vett felekezet. Annak nemcsak a vélemények nagyobb többségének kell eleget tennie, hanem eleget kell hogy tegyen a különböző nézetek nagy sokaságának is. Az magába kell hogy öleljen sokféle nézetet és szabad tért kell engednie a vitatkozásnak. Valóban nagy kérdés tárgya lehet, hogy a vallásos gondolkozás általános, erőteljes, egészséges, szabadelvű és jótékony növekedése megkapná-e valahol oly nagy mértékben és oly illően azt a pártolást, a melyet a szervezett egyház nagy vallási türelmével megadhat, midőn azt egy komoly és értelmes lakosság közös megegyezése tartja fenn. A vallásos túlbuzgóságnak nem ad tért, vagyis legalább azt nem pártolja. Az Edwards Jonathan alatti „nagy ébredés“ egyetlen tünemény volt e nemben (tényleg el is űzte kezdeményezőjét northamptoni egyházából) és a Whitefield alatti „ébredést“ külföldről erőszakolták. Mind a kettő megszülte a reactiót a liberalismus terén, s azt mindkettő éppen annyira pártolta, a mennyire el-lenezte.

A józan értelem a vallásban, a mely ezt valójában népiessé teszi, sehol oly jó talajra nem lelt, mint az ez előtt egy évszázaddal fennálló szervezet alatt, mely védelmezte a felekezetiellenes férfias gondolkozást, táplálta a nemes és növekvő tudományosságot és a mely a maga bélyegét semmire sem nyomta rá oly mélyen és tisztán, mint az unitárius mozgalomra.

Záradéku, nagyon röviden szólok e mozgalom amaz idejéről,

a melyben legtisztábban megőrizte eredeti vonásait, s midőn a fennebb elősorolt kitünő férfiak vezették. E korszakot rövidség és könnyebbség okáért az ezelőtt negyven és ötven év közötti időre tehetjük.

Az e korban elfogadott általános keresztény nézetek, a melyeket néha „a régi iskola unitarismusának“ neveznek (a mint Walker elnök nevezni szokta) nagyon jól megfeleltek a józan észnek és nem annyira a kor speculative theologusai, mint a komoly és mivel világi férfiak kívánalmaihoz alkalmazkodtak. Mihelyt ez időre gondolunk, azonnal eszünkbe jutnak White, Story és Shaw vezérférfiak nevei. E férfiak a legmélyebb tisztelet és a legerősebb meggyőződéssel ragaszkodtak a kereszténységhez, s ezen kívül oly iskolázott értelemmel rendelkeztek, a mely nem tűrt meg semmi sértést sem a józan ész, sem pedig a tiszta erkölcs ellen. Paley és Lardner megvetették a történelmi alapot, mire a rationalis kegyesség, az egyéni erkölcsiség és a polgári erény épületét kellett építeni. E volt az ugynevezett „bostoni unitarismus“ férfias, méltóságteljes és józan typusa, a mely nevet mindig csak kegyelettel és tisztelettel szabad említeni.

Természetesen nyugtalanul, mondhatni türelmetlenül fogadták az alap bárminő kérdésessé tételét. A bibliát a papok megbízó levelének tartották. Nem bánták, bármily mértékű hullámozást idéztek is elő az iránta táplált néphitben s azzal sem törődtek, ha az abszolút tekintély olyan kijelentésének tekintették, a melynek feladata, hogy az élet törvényeit kijelentse és az észet a lehető legfőbb igazságra megtanítsa. Erős és komoly meggyőződésök szerint, a kereszténység az igazság természetfeletti kijelentése, a csodák és a Jézus isteni tekintélye nélkül csak kis csalódás, ha nem éppen bűnös és képmutató csalás volt. Az ők gondolkozásmódjával nem talált a theologusok subtilitása, sem pedig a kritikusok hajszálhasogató vizsgálódása. Előttük a kereszténység szent és tiszteletre méltó volt, mivel az amaz erény volt, a mely az életet szabályozza és az államot megvédi. Vagy Quincy elnök szavaival élve: „az emberi boldogság egyedüli biztosítéka a szabadság; a szabadságé az erény; az erényé a tudomány; és sem a szabadságnak, sem az erénynek, sem a tudománynak nincsen ereje, vagy halhatatlan reménysege, a keresztény hit elvein és a keresztény vallás tanúságain kívül.“

Tehetségem minden erejével kívánom kifejezni tiszteletemet és hálámat azon nemes emberek irányában, s az értelmes, férfias és gyöngéd kegyesség azon typusáért, a melyet ők reánk hagytak. Emléköket nem fogom a védelem egyetlen szavával is bántani; nem

kérdezem, hogy vajjon ők, vagy a kik őket követni megkísérlették, jótállanak-e a keresztény név tiszteletéért? Csekély tiszteletre mutat ama név iránt, ha megtagadják azok, a kik birják; vagy ha megfosztatnak tőle azok, a kik birni óhajtanák!

Az embereknek két olyan faja van, a kik mind az unitáriusokkal, mind pedig az általok képviselt mozgalommal szemben méltatlanságot követnek el: azok a más felekezetbeliek vagy távolabb állók, a kik az unitáriusokat hidegeknek, gögösöknek és elzárkozottaknak tartják, és másfelől az a szabadelvű ifju nemzedék, a mely bizonyos lenéző megvetéssel szól szigorú és komor conservatismusukról. De annak a nemzedéknek, melyhez én is tartozám, az ereiben lüktető élet szolgáltatta, úgy szólva, az anyai tejet, melyből táplálkoztunk, s lehetetlen is bizonyos fiú gyöngédség érzetével nem gondolnom rá. De nemcsak, én hajlandó vagyok hinni, hogy a kereszténység, fejlődésének egész ideje alatt, s számtalan alakzataiban ily, minden egyházi nyomástól ment, s magában oly férfias, gyöngéd és nemes alakot még soha sem öltött. Az a hitnézet, a mely a Channing idealis gondolataiban nyert kifejezést, a Greenwood „consolatio“-ja és hymnusai, a Peabody Ephraim gyöngéd bölcsessége; ama személyes kegyesség, melynek hitvallása és célja „Keresztény jellem formálása“ volt; az a szeretet, a mely megteremtette ez egyházak testvériségét, és a mely ötven év lefolyása alatt a nemes munkásság minden fajában éreztette hatását, — mindezek bátran kiállhatják a versenyt azzal, a mit bírálóik felmutatnak; és azokat közülünk, a kik azt gondolják, hogy már túlhaladtuk ez álláspontot, méltán gondolkodóba ejthetnek, hogy megvizsgáljuk, ha vajjon egy, vagy legfennebb két nemzedék letünése után találunk-e valami olyan jót, a mi annak a helyét elfoglalhassa.

Allen J. Henrik.

Ford. **BOROS GYÖRGY.**

FRANCZIAORSZÁGI PROTESTANS EGYHÁZI VISZONYOK.

Páris, 1882. szeptember.

Kétségkívül emlékszik a Szerkesztő ur, hogy egy 1877. évi mártius 27-én kelt határozattal Párisban protestans theologiai fakultás alapított, vagy jobban mondván a strassburgi fakultás áttételezett Párisba, miután Strassburgot Alsaceal elvesztettük. Hihetőleg érdekelni fogja önt a fakultás szervezetének, az általa nyújtott tanításnak, általában ez intézet eddig öt évre terjedett életének rövid ismertetése.

Nem könnyű dolog protestans theologiai fakultást alapítani Párisban, oly központban, mely, kérdésen kívül, nagyon alkalmas a tanulásra; de a mely, bár feles számu protestans van benne, mégsem oly protestans központ, mint például Gand vagy Poitou.

A Párisban berendezett fakultás közös, azaz lutheranus és reformatus; éppen az, a mi Strassburgban volt, de így is féltetni lehetett. Valósággal a lutheranus egyház 1870 óta nagyon leapadott Franciaországban; másfelől a reformatusoknak megvan a maguk fakultásuk Montaubanban; ezen felül a reformatus tanulóknak nagy része a genfi fakultásra megy tanulni, mert ennek diplomája érvényes arra, hogy azzal az illető Franciaországban pap lehessen. Adjuk ezekhez az orthodoxusoknak azt az elhatározott szándékát, hogy a protestansok figyelmét elvonják a párisi fakultástól, azon ürügy alatt, hogy az általuk modern Babylonnak nevezett helyen a tanulók előtt az elvetemülés ezer útja van nyitva.

Láthatja ön, hogy az áttételben fáradozóknak aggályaik lehetnek, sőt kellett is hogy legyenek ez intézet jövője iránt; világos volt, hogy a lutheranus elem nem volt elégséges arra, hogy a tanárok előadásaira kellő számu hallgatót szolgáltatasson. És ha a reformatusok nem mennek oda, attól lehetett félni, hogy az állam áldozatai nem lesznek arányban az elért eredménnyel, s hogy a fakultásnak magának létezése komolyan kérdésessé válhatik. Ma mindezek az inkább vagy kevésbé komoly aggodalmak eltűntek, s a fakultás jövője iránt nyugodtak lehetünk; legalább a tanulók ujonczozását, a tanárok számát és az előadások értékét illetőleg.

A kezdet nagyon szerény volt, a miként várni lehetett; négy

tanár s egynehány tanuló, kik közül néhányan Genfből vagy Montaubanból jöttek. Lassan-lassan a tanárok száma megszorodott, miként a tanulóké is; most már tizenegy tanára s harmincnál több tanulója van. A hat theologiai tanszék változatos, de teljes tanítást nyújt. A bölcselem és nyelvészet is tárgyai a rendes tanfolyamnak; meglehet, hogy az oktatás e két utolsó ága még vagy két tanárt fog igényelni. Ez csak idő kérdése. Addig a meglevő tanárok pótolják azt, a mi a tanfolyam egységes és egész voltára kívánatos. El kell ismernünk azt az érdemüket, hogy nem vonakodnak a munkától és fáradságtól és egész odaadással iparkodnak, hogy a tanítást azon a színvonalon tartsák, melyen annak, kivált Párisban, állani kell. Nehány előadáson jelen voltam, s tanuskodhatom, hogy azok tudományos értékükre — valamint értelmesség — úgy az előadás világos voltát illetőleg kielégítőek voltak. Egyébiránt maga az eredmény is bizonyítja, hogy a tanárok tanítása megtermette jó gyümölcsét. Valójában, mióta a fakultás létezik, azaz alig öt év óta, két doktori, tizenkét licentiatusi és husz baccalaureatusi vizsga volt. A nyilvánosan megvitatott feladványok között több valójában tudományos értékű volt, a melyek már is „a tárgyalás és módszer határozottságáról tanuskodnak“, Vernes Móricz tanár találó szavai szerint. A történelmi kérdéseket tárgyalták leggyorsabban a tanulók akademiái tanulmányaikban. De dogmatikai kérdésekről is voltak jeles értekezések.

Szerencsére egy másik hasonló eredményt lehet constatálni, mely feltűnően czáfolja meg az orthodoxoknak azt a sötét jóslatát, hogy Páris halálos a papi hivatalra készülő fiatal emberekre nézve. Éppen az ellenkező áll, Párisban oly segédeszközök állanak rendelkezés alatt, a melyeket egyebütt így együtt feltalálni lehetetlen; a fakultás könyvtára mellett, mely már is 4000 kötetből áll, a tanulók rendelkezése alatt állanak a közkönyvtárak, a más fakultások előadásai stb., Valósággal komoly, tanulni szerető, becsületes fiatal embernek (az ellenkezőre a fakultás megnyilta óta csak egy példa került elé) Páris a világosságnak és melegnek oly góczpontja, melynek nincs mássa.

A régi strassburgi fakultást azzal vádolták, hogy elhanyagolja a prédikálást. Csak dicsérni lehet a párisi fakultást, hogy a papi munkásság ezen fontos ágával kiválóan foglalkozik. A tanulók mindenféle gyakorlatokat tartanak e végre képes tanárok vezetése mellett.

A fakultás és a theologiai tanulmányok felvilágosodott barátainak szivességéből három év óta pályázatok rendeztettek a tanulók között és jutalom adatik a tanárok által előre kijelölt tárgyról

való legjobb dolgozatnak. És ettől az esztendőttől kezdve egy sokkal fontosabb pályázat nyitott a fakultás régebbi tanítványai között. A díj, mely 1000 frank, az 1884. évi június 1-én a legjobb dolgozatnak adatik ki; a pályakérdés: a hit eszméjének a három első evangéliumban való elemzése. Ez az utóbbi pályázat különösen kitűnő mind tárgyában, mind célzatában, mert ösztönözi fogja azok törekvését, a kik a tanfolyam bevégezte után, még dolgozni s a tudomány haladását követni akarják. Az ember néha hajlandó elszunyadni azon, a mit tud, vagy legalább azzal megelégedni, a nélkül, hogy tekintetbe venné, hogy oly álláspont, melyet az ember biztosnak vélt, oly eredmény, melyet vitathatlannak tartott, újból kérdésessé vált, mert új vizsgálatok anuyira más színben tüntették fel, hogy egészen más szempontból kell azt tekintenünk. — Nem lehet tehát eléggé magasztalnunk a haladás barátainak ezt a tettét, a melylyel módot nyújtottak a tanároknak, hogy az egyház jövő vezetőit buzdítsák.

Általában kitűnik, hogy a mindenféle nehézség és baj ellenére is a párisi theologiai fakultás rövid öt év alatt szilárdon megalapult. Igazam volt, midőn azt mondtam, hogy a tanítás értékét s a tanulók számát illetőleg, a jövőben nincs mitől félni.

Ha volt mitől félni, — s csakugyan egykor volt is, — a félelem oka egyebünne származott. Az a gondolat keltette fel, melyet okkal, vagy a nélkül azoknak a politikus embereknek tulajdonítottak, kik egy ideig kormányon voltak, hogy a protestáns theologiai fakultást a francia egyetemről elválasztják. A mi fakultásainknak állapota ez esetben egészen megváltoznék, s egy időre nagy kára lenne abban. Világos, hogy az egyházak s az állam különválása Franciaországban előbb vagy utóbb meg fog szavaztatni, s a theologiai fakultások szükségesképen osztozni fognak az egyházak sorsában. De mivel ez esetet előre lehet látni, az eszéyes protestánsok megteszik a szükséges intézkedéseket, hogy leendő papjaik tudományos képeztetését biztosítsák. Azonban ha ez általános intézkedés előtt az állam rövid úton elválasztaná ezeket a fakultásokat az egyetemről, az által nagy igazságtalanságot követne el; mert mindent laikussá tenni törekvő szenvedélyével, azt mutatná, hogy nem bírja felfogni a protestantismus szellemét, a mely épen nem klerikális. Egy emlékiratot adtak be a közoktatási ministeriumhoz, melyben előre tiltakoznak e tény ellen, melyet theologiai fakultásunknak valamint multjában, úgy jelenében sem igazol semmi. Ennek a nevezetes emlékiratnak kitűnő hatása volt a hivatalos körökre. Ugy lát-

szik, hogy a kérdést egy időre félre tették. Igaz, hogy azok az emberek, a kiknek e tervet tulajdonították, többé nincsenek a hatalom birtokában. Ha valaha ismét hatalomra kerülnek, újból felveszik-e a kérdést? nem tudom, de azt hiszem, el fognák halasztani akkora, midőn az egyházak és az állam közti megválás nagy kérdése jőne tárgyalás alá.

Mióta a lecsilapodás Viguié urnak az oratoir-utczai egyházba pappá történt kinevezése által el lett érve, a mérsékelt orthodoxok sürgetik a szabadelvűeket, hogy egy hivatalos zsinat összehívását kezdeményezzék. Meglehet, hogy jó céljuk van e sürgetésben; de ha a liberalisok visszaemlékeznek, — s elégséges okunk van hinni, hogy e pontot illetőleg nem feledékenyek, — tartózkodni fognak, hogy ily tanácsokra hallgassanak. Különösen előlegesen meg kellene változtatni a zsinati kerületek alakításának a módját és körülírni a zsinat jogkörét, mielőtt a liberalisok beleegyeznének, hogy részt vegyenek a választásokban és a zsinati gyűlésben. Nem elégséges, hogy biztosítás nyujtassék az iránt, miszerint nem fognak a világi hatalomhoz folyamodni a végett, hogy az érvénybe tartsa a dogmatikai határozatokat; a szabadelvűek részéről erkölcsi kötelezettséggel is megelégednek.

Egyenes lelkiismeretű ember előtt ez eljárás egyszerűen jezsuitai lenne, azon egyszerű okból, mert becsületes ember előtt minden erkölcsi fogadás kötelezettség. És a szabadelvűek soha sem egyeznek bele, hogy ily fogadást tegyenek és méltóságukon csorbát ejtsenek. Bármiként sürgessék is az orthodoxok az ügyet, annyi bizonyos, hogy hivatalos zsinat tartását a szabadelvűek beleegyezése nélkül nem fogják megengedni, sőt még az sem bizonyos, hogy ezek beleegyezése után is megengedik-e? Sajátlag egy külön törvényt kellene e végett hozni, és ha értesülésem biztos, — s azt hiszem, az — a választási kormányoknak nemcsak ellenvetései lesznek, hanem egészen el lenkező választ fog adni. Ugyanis el kell ismerni, miszerint nemcsak a zsinat hasznos volta nincs kimutatva a béke és egyetértés után törekvő sok jó lelkű ember előtt, de még ma is sokan vannak, a kik azt állítják, miszerint a tapasztalás azt mutatta, hogy a zsinat az egyenetlenség fáklója.¹⁾

CHARRUAUD D.

¹⁾ Kivált napjainkban magyar protestáns előtt különösnek látszik párisi tisztelt levelezőnknek a zsinatra vonatkozó nyilatkozata. Magyarozatát leli ez egyfelől azon szoros viszonyban, melyben az egyházak és az állam Franciaországban vannak; a mi szerintünk is a protestantismus szellemével ellenkezik, másfelől az 1862-ben tartott hivatalos reformatus zsinat többségének magatar-

AZ UNITÁRIUS VALLÁSKÖZÖNSÉG EGYH. FŐTANÁCSÁNAK SEPT. 3—5 NAPJAIN TARTOTT GYÜLÉSÉRŐL.

A főtisztelendő püspök ur az ülést a következő beszéddel nyitotta meg:

„Mltsgs. és Főt. Egyházi Főtanács!

Midőn tisztemből kifolyólag ez alkalommal is atyafiságos szeretettel üdvözlőném a Mlgs. és Főt. Egyh. Főtanács egybegyült tagjait: mindenekelőtt őszinte örömet nyilvánítom ily szép számmal lett megjelenésük felett. Kétségbevonhatlan bizonyítéka ez annak, hogy vallásközönségünk kebelében nem aludt ki s a jó Isten őrizzen is meg attól, hogy valaha kialudjék a közügy-szeretetnek az a nemes lángja, melynek éltető melegében fogamszik meg minden szép gondolat s jut teljességre minden jó szándék és üdvös feltétel. Mert valamint a természeti világban a nap melege hozza létre a mozgást és tartja fenn az életet: úgy az erkölcsi világban a lélek melege — vagyis a buzgóság és lelkesedés, a közügyszeretet és áldozatkészség azok a tényezők, a melyek tevékenységre indítanak s a haladást és fejlődést, a küzdelmet és sikert, szóval az életet biztosítják.

A mi különösen kicsiny egyházunkat illeti, elmondhatjuk, hogy ennek fennállása és jövője ma is attól függ, a mitől a múltban is függött, hogy minő érdekelttséggel viseltetünk annak közügyei iránt, s mekkora buzgóságot és lelkesültséget tudunk magunkban kifejteni annak haladása és gyarapodása iránt. S ha szinte helyzetünk a jelenben kedvezőbb is, mint a múltban volt, a mennyiben útközelben kívülről kevesebb akadályba ütközünk, mint ezelőtt, még távol állunk attól, hogy mint a felhúzott óra járásában, csak kívülről gyönyörködjünk egyházunk haladásában, s magunkat akár a jó szerencse, akár az eddig elért eredményekre bizzuk. Nekünk, ha élni akarunk, s pedig akarunk, tennünk és küzdenünk, munkálnunk és igyekeznünk kell, nem lankadó eréllyel, ki nem fáradó szorgalommal és

tásában. midőn az orthodoxok magának Guizotnak a vezetése alatt a liberalismus fejlődésének gátlására azt a határozatot hozták, hogy a zsinat állítson meg kötelező hitcikkelyeket, s azok érvényessége az állambatalom biztosítása alá helyeztessék. E határozatnak a kisebbségben volt liberálisok a zsinatból való tömeges kilépéssel mondtak ellent. A százados szünetelés után akkor tartott s azóta többet meg nem kísérelt zsinatnak semmi határozott eredménye sem volt. Hogy a második császárság alatt semmi becsületet és nemest nem várhattak a franciaországi protestánsok sem, az igaz; de nem értjük, miként idegenkednek most a zsinat megtartásától, midőn a szabadelvű köztársaság a szabadelvű egyházi fejlődésre és haladásra kellő biztosítékot nyújt.

Szerk.

kitartással; sőt mint a hajó épen a kedvező szeleket használja fel útjának gyorsítására: nekünk is a lehetőleg igyekeznünk kell hasznunkra fordítani mindazt, a mi tán kívülről is egyházunk hajójának haladását elősegítheti, támogathatja.

Mennyiben felelt meg az E. K. Tanács e kötelességének a közelebb lefolyt esztendőben? ezt megítélni a jelen Egyházi Főtanács tiszte leendő, s miután ehhez az adatokat a nemsokára előterjesztendő évi jelentések s megvizsgálandó jegyzőkönyvek a Mltsgs. és Főt. Egyházi Főtanács kezébe szolgáltatják, részemről nem tartom szükségesnek azokra itt kiterjeszkedni. Csak két dolgot említek meg, a melyekre e helyen is rámutatnom, édes öröme és nemes büszkesége lelkenek. Egyik: budapesti ekkleziánk megalapítása, miáltal szent vallásunk igazán megnyerte magyarországi jellegét, s az 1848-ik évi pozsonyi országgyűlés 20-ik czikkében kijelölt állását tényleg elfoglalta. A másik: amerikai hitrokonainkkal való testvéri viszony szorosabbra fűzése czéljából Kovács János ig. tanár afiának, ki a mult évben hasonló czélból Angliában volt, az unitárius és más ker. egyházak f. évi sept. 18—22 napjain Saratogában tartandó nemzeti conferentiájára vallásközönségünk képviselőjeül Amerikába lett elküldése. Az évi jelentések rendjén mindkettőről részletesebb értesülést nyrend a Mlgs. és Főt. Egyh. Főtanács. Tekintve azonban e két dolog nagy jelentőségét és messze kiható horderejét egyházi életünkben — úgy vélem, hogy azokat előzetesen is megemlítenem, helyén volt, s ismétlésük sem fog terhére lenni a Mlts. és Főt. Egyh. Főtanácsnak. Legyen rajtok Istennek szent áldása.

És legyen Istennek szent áldása a Mlts. és főt. Egyh. Főtanács munkásságán, mely jelen gyűlésünkben reánk várakozik. Mint minden évben, úgy a jelen évi tárgysorozat is bő anyagot szolgáltat a komoly megfontolásra és higgadt tanácskozásra. Ezeket sem kívánom egyiket a másik fölé emelni, mert igen gyakran épen a kisebb jelentőségűeknek látszó ügyek igényelnek nagyobb figyelmet, a mennyiben a fontosabb ügyeknek is rendszeren ezek szolgálnak alapul, s ha a fundamentum, a melyet épen körvonalokkal töltenek meg és vernek össze, nem elég erős, hiába emeljük a szilárd falakat.

Legyen szabad azonban ez oldalról is két tárgyat megemlítenem. Egyik a Dávid F. alapítvány, melynek jövedelme a mult évi Főtanács határozata értelmében ezúttal kevésbé javadalmazott belső embereink, ezek özvegyei és árvái segélyezésére fog kiosztatni. Alig több biz ez mint egy csep a tengerhez képest, azon szükséghez mértén, a melynek enyhítésére fordítatik; de a szomszédhozónak sokszor egy csepp is jól esik, s mi egyáltalában nem vagyunk a bőség által elkényeztetve. A kezdet mindenestre meg van ez irányban is. A jó Isten majd többre is megsegít, csak hogy mi se veszítsük el bizalmunkat, s aztán ne dugjuk össze kezeinket.

A másik, a mire kiválóan felhívom még a figyelmet, a b. e. báró Baldácsy-alapítvány ügye, mely új stádiumba lépendő, s a melyre nézve már is egy pár testvér-egyház részéről oly nyilatkozat tétetett, a mi nekünk azon alapítványhoz kötött reményeinkre nem

kis árnyékot vehet, a mennyiben ezen a 11 protestans egyházkerület közös tulajdonát képező alapítvány jövedelme némelyek szerint nem egyházkerületek, hanem lélekszám szerint célozthatnék megszervezni; a mi, ki merem mondani, a nemes alapítványozó czéljával sem megegyeztethető. De éppen ezért hiszem és remélem, hogy a mi tulajdonképen a protestantismus egyesítésére és erősítésére volt szánva, nem fog az Eris almájává lenni, s a testvéri osztozás nem fog éppen a leggyengébb rovására történni. A jelen Főtanács teendője lesz e tekintetben a maga véleményét megállapítani, s a mostani, általunk nagyrabecsült kezelő bizottság által javaslatba hozott alapelvek felett tanácskozva, ezeknek értelmében megválasztandó biztosait a szükséges utasításokkal ellátni.

Midőn ezek után ismételten szívesen üdvözlőném a Mlgs. és Főt. Egyházi Főtanács egybegyűlt tagjait s tanácskozásaihoz az egyetértés és szeretet lelkeért imádkozni fölhívám: a jelen főtanácsi gyűlést ezennel megnyitottnak nyilvánítom.“

A nagy figyelemmel hallgatott megnyitó után felolvastattak a Közp. Tanácsnak a következő jelentései:

I. Püspöki jelentés.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Ritka szerencse jutott nekem osztályrészemül, midőn ez évi jelentésemet azzal kezdhetem meg, hogy egy anyaekklézsiánkkal ma több van, mint egy év előtt, és ez éppen hazánk fővárosában, Budapestben, a hol nemzetünk szíve lüktet.

1. A múlt évi Főtanács határozata folytán megalakult budapesti ekklézsiánk ünnepélyes megnyitása s illetve a lelkeszi beigtatás ugyancsak múlt évi okt. 2-án történt meg. Ezen reánk nézve kiválóan nagy jelentőségű ünnepélyről annak idejében a hazai lapok csaknem kivétel nélkül és pedig rokonszenvesen megemlékezvén, részéről pedig az E. K. Tanácsnak a jelentést, a mint ez a vonatkozó jegyzőkönyvben látható, megtevén, azzal Főtanácsunk tagjai annyira ismeretesekek, hogy az ismétlést bátran mellőzhetem. De azt kötelességemnek tartom a Mlgs. és Főt. Egyh. Főtanácsnak e helyen is tudomására hozni, hogy nevezett ekklézsiánkban az isteni tiszteletek iránt ugy saját hiveink, mint a más vallásuak részéről is az érdekeltség sokkal nagyobb és mélyebb, mint a minőt ephemer dolgok szoktak maguk iránt fölébreszteni. Az ekklézsia megalakulása óta a hivek által önkéntesen elvállalt évi bérfizetés jelentékenyen gyarapult, sőt ahoz koronként más vallásu barátaink is hozzá járulnak. E mellett egyesek külön is nagybecsű áldozatokat hoznak. — Mindezek azt mutatják, s közlésük által én is annak kimutatását céloztam, miszerint budapesti ekklézsiánk megalapítása érdekében tett lépéseink és hozott áldozataink nem hiában valók, s annak fenntartásához kötött reményeink megérdemlik a gondos ápolást. Végül a legnagyobb örömmel tudathatom azt is, miszerint ugy az angolor-

szági, valamint az amerikai unitárius társulatok a múlt évben általuk e czélból küldött segélyt a következő évre is megszavazták, a mit én a nevezett társulatoknak titkáraik útján megköszönni nem mulasztottam el.

2. A belső emberekre nézve következő rendelkezéseket tettem:

a) Lelkészeket illetőleg: Bartók Albert aa. B.-Ujfaluból Csekefalvára, Domokos Áron aa. Nyomátról B.-Ujfaluba, s ez utóbbinak helyére Nyomátra Nagy János papjelölt rendeltettek. Továbbá Kolozsvártn az egyik lelkészi állomás az E. K. Tanács útján abrudbányai lelkész Mózes András aafiával tölten be, ennek helyére Abrudbányára Barabás Ábel papjelöltet rendeltem ki; végre ép a napokban Ürmösi Kálmán a. s. siménfalvi I. Szentgerliczére rendeltetett.

b) Isk. mestereket illetőleg: Pap József okl. néptanító Muzsnára, Derzsi Gábor H.-Szt.-Mártonról Kis-Solyosra, hol az előbbi isk. mester Sófalvi József afia saját kérelmére nyugalmaztatott. Továbbá Árkosi János Várfalváról H.-Szt.-Péterre, Ferenczi Mózes pedig H.-Szt.-Péterről csere útján Várfalvára rendeltettek, előbbi azonban a cserét nem fogadta el és így:

c) ürességben vannak ez idő szerint a h.-szt.-péteri és h.-szt.-mártoni isk. mesteri, valamint az a.-siménfalvi lelkészi állomások.

3. Papi szigorlatot tettek az 188¹/₂ isk. év végén Gábor Albert dicséretes, Adorján Domokos elégséges eredménnyel, a kikkel, ez idő szerint 13 papjelöltünk van. Ezek közül egyik Gál Miklós Londonban van, a Manchester New Collegeban; a többiek részint mint köztanítók, középtanodáinknál, részint mint magán nevelők egyes családoknál vannak alkalmazásban.

4. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban az 1881-dik évben

A) kereszteltetett: a) fiu 1022, b) leány 1053, együtt 2075 újszülött; 14-el kevesebb, mint 1880-ban. Ezekből házasságon kívül született 217, valamivel több, mint 10%, s így teljesen megfelelő a múlt évi aránynak.

B) Konfirmáltatott: a) fiu 464, b) leány 421, együtt 885, több 15-el, mint 1880-ban.

C) Összeeskettetett a) mentvénnel 238, b) hirdetéssel 288; együtt 526 pár; kevesebb 27 párral, mint 1880-ban.

D) Meghalt a) a férfinemből 789, b) a nőnemből 738; együtt 1527; több 139-el, mint 1880-ban; de a szülöttek száma a halottakét meghaladja 548-al.

E) Átállott hozzánk 157; átállott tőlünk 55; e szerint 102-vel több jött hozzánk, mint a mennyi tőlünk más vallásokra tért át.

F) A lélekszám 1881-ben tesz 54,169-et, 1880-ban volt 53,852 és így a lélekszám 317 gyarapodást mutat, a minek — tekintettel arra, hogy a szülöttek a meghaltakat 548-al mulják felül, s az átállások rendjén szintén 102 többlet van — 650 lélekszám gyarapodást kellene tennie. Ez a különbség azonban a múlt évihez képest jóval csekélyebb levén, a statisztikai adatok beszolgáltatására nézve több pontosságot jelezhetek lelkész afiai részéről.

5. A f. év június havában vizsgálatot tartottam toroczkói, toroczkó-szt-györgyi és a.-járai ekklézsiáinkban, s ezzel megkezdettem ar.-tordaköri ekklézsiáink vizsgálatát, a mit a f. év őszén Isten segédelmével folytatni és bevégezni is szándékozom. A vizsgálat eredménye a jegyzőkönyvekből látható, melyeket a többi azon köri ekklézsiákban megtartandó vizsgálatról felvett jegyzőkönyvekkel együtt annak idejében beadni.

6. A halál ez évben is megvette áldozatait egyházi tanácsosaink közül is. Közelebbi gyűlésünk óta elhunytak: Árkosi Károly, Dr. Soó István, Füzi Dénes, Mátéfi Károly, Szolga Miklós, Pákei Miklós, Fikker Ferencz, Dobos Józset, s alig pár nappal ezelőtt Végh Sámuel b. e. egyházi tanácsos atyánkfiai, kik a maguk hatáskörükben mindnyájan hiven teljesítették egyházunk körüli kötelességeiket. Nem feledtem el, hiszen kifelejthetné el közülünk csak állását, korát és érdemeit tekintve, — kívántam külön feljegyezni Farkas György szt.-gerliczei lelkész, marosköri nyug. espótes és közügyigazgató atyánkfia halálát, ki félszázadot meghaladott egyházi szolgálatában, tanusított példás buzgalma, lankadatlan erélye, s a rábizottakban mindig hű és lelkiismeretes eljárásai által maradandó emléket biztosított a maga számára legjobbaink sorában, egyházunk évkönyveiben, szintugy, mint a mi szívünkben. Részemről a hála és tisztelet érzelmeivel áldozom e sorokban is nagy és nemes emlékének. Béke lengjen sirjok felett!

7. Végül nem mulaszthatom el feljegyezni azt a kegyeletes ünnepélyt, mely főtanodánk ifjusága kezdeményezése folytán az E. K. Tanács jóváhagyása s az isk. igazgatóság vezetése mellett, Kriza János nagyemlékü püspökünk születési házának emléktáblával lett el látása alkalmából f. évi július 30-án Nagy-Ajtán tartatott. Ez az ünnepély első sorban nemzeti ünnepély volt, mert a jelzett megtiszteltetés a székely népköltőt illette, de a nemzet koszorussa egyszer-smind a mi egyházunk főpásztora volt, s így nekünk abban kétszeres okunk volt résztvenni, a minthogy egyházköreink és iskoláink abban kivétel nélkül mindnyájan részt is vettek. Épen ezért az ünnepély lefolyásának részletes leírását mellőzhetem, miután az mindnyájunk előtt tudva van.

Egyházi és iskolai egyéb ügyeinkről az E. K. Tanács évi jelentése fog szólni.

Melyek után vagyok a Meltóságos és Főt. Egyházi Főtanácsnak aláztatos szolgálja.

Kolozsvártt, 1882. September 1-én.

Ferencz József,
unit. püspök.

II. Közigazgatási és tanügyi jelentés.

Midőn évi munkálkodásáról siet az E. K. Tanács számot adni a Mltsgs Egyh. Főtanácsnak, örömmel jelentheti mindenekelőtt, hogy ez év egyike volt a legrendesebb éveknél; rendkívüli körülmények

vagy események nem zavarván a közigazgatás rendes menetét, a 264 közigazgatási és 240 tan-, együtt 504 ügy, melyeket illető jegyzőkönyvei szerint letárgyalt, a közigazgatás keretében és folyamában jártak le, melyekről a Mltsgs. Egyh. Főtanács, a jegyzőkönyvek megvizsgálása nyomán részletesen értesül.

Hazánk alkotmányos kormányával való érintkezésünk rendes volt.

Vallás- és közoktatási Minister ő nagyméltósága 26,806—1881 szám alatt arról értesítvén a Főtisztelendő Püspök urat, hogy a katonák házasságát illetőleg, semmi új intézkedés nem történt, hanem csak a 9482—1879. számú osztrák belügyministeri rendelet küldött meg a hadfő- és katonai parancsnokságoknak: az E. K. Tanács szükségesnek látta az E. Főtanács által 1881. szám alatt meghatározott feliratot, az újabb egyházi és országos viszonyok felfejtése mellett a Vallás- és Közoktatási Ministeriumhoz felterjeszteni. E felterjesztésére még nem kapott választ az E. K. Tanács, örömmel jelentheti azonban, hogy a kérdés alatti ügyből vallásközösségünket, vagy egyes hiveinket illetőleg semmi nehézség sem fordult elő.

A közoktatási ministerium 4218—1882. számú leiratával azt kívánta, hogy az anyakönyvek másolatait papjaink egy példányban a megyei levéltárak számára is beadják. Mivel az E. K. Tanács meggyőződése szerint az eklézsiánkat némi új költségekkel, papjainkat pedig új munkával terhelné hasztalanul, 85—1882. számú a Vallásügyi Ministeriumhoz intézett felterjesztésében megismertette e tárgyban fenálló törvényeinket és szokásainkat s kimutatta, hogy azok emberileg eléggé védik valamint a közigazgatási érdekeket, úgy az egyesek érdekeit, s kérte, hogy e rendeletnek, mint feleslegesnek a végrehajtása felfüggesztessék. Feliratára még nem kapott választ az E. K. Tanács.

A hazai protestáns testvér-felekezetekkel való viszonyunk barátságos volt, megküldötték névkönyveiket és közgyűléseikről szóló jegyzőkönyveiket; mi e szíveséget iskolai értesítőnk megküldésével viszonoztuk.

Ohajtandó, hogy — ha pénzügyi viszonyaink megengednék — a kölcsönös értesülés végett legalább E. Főtanács ülésünk kinyomtatott jegyzőkönyveit küldhetnők meg a protestáns testvérfelekezeteknek.

Az ágostai hitvallásuak erdélyrészi Consistoriuma F. K. Tanácsunk azon ajánlatát, hogy a papi székeink, meg e vallásfelekezet papi székei által való perekben hozott ítéletek kölcsönösen jogérvényűeknek tekintessenek, nem találta a maga részéről elfogadhatónak azon az okon, mert a két közönség házassági törvényei és törvénykezési eljárása sokban különbözik; e felekezettel tehát e tekintetben a korábbi viszony áll fenn.

Angolhoni afiaival való viszonyunk most is a régi, szíves. Londonban tanuló ifunkat ez évben is szívesen segedelmezik az eddigi mértékben.

Az amerikai unitárius és más keresztény egyházak nemzeti konferenciájának titkára f. évi június 23-án kelt levelében meghív-

ta a Főtisztelendő Püspök urat az irt conferentiának f. évi sept. 18—22 Saratogában tartandó gyűlésére. Amerikai afiai közül legutóbb közöttünk járt Allen Henrik ur vallásközönségünk egyik szíves meleg barátja, Kovács János afiához intézett leveleiben nagyon ajánlotta, hogy követet küldjünk a jelzett gyűlésre.

E. K. Tanácsunk 157. és 176.—1882. szám alatti tárgyalásában ohajtotta e felhívásoknak eleget tenni, azonban az idő rövidsége, készületlenségünk és pénzvizonyaink okán nem tartván kivihetőnek, e képviselő-küldés eszméjével felhagyva, Allen urat határozta felkérni képviselőnkül.

Azonban távirati úton arról értesítettvén Egyh. K. Tanácsunk, hogy küldöttünk Londontól való utiköltségei fedezve lesznek, E. K. Tanácsunk 186—1882. szám alatt a képviselő küldését elhatározta, s egyszersemind erre kijelölte Kovács János afiát, s táviratilag ezt jelezte amerikai afiainál. 188—1882. számu végzésével pedig oda utasította Kovács János afiát, hogy minél huzamosabban maradjon Amerikában, hogy minél több unitárius gyülekezetben jelenhessék meg s ismertesse amerikai afiaival, a mi viszonyainkat s viszont amerikai afiai vallási és nevelésügyi intézményeivel megismerkedjék.

Utasította továbbá az E. K. Tanács Kovács János afiát, hogy segedelem kérés czéljából nyilvánosan lépéseket ne tegyen. Uti költségekre adott 600 forintot, a mi hihetőleg elégséges lesz, — miután távirati értékítés szerint a Londontól való utiköltségekre a pénz Londonban készen várja Kovács János afiát.

Az irt Conferentiához, valamint az amerikai unitárius társulat Directoriumához adresseket intézett az E. K. Tanács.

Kovács János afia f. évi augustus 27-dikén indult el amerikai útjára.

Az E. K. Tanács 167—1882. t. ü. szám alatt intézkedett Kovács János afia igazgatói és tanári teendőinek távolléte tartama alatt való teljesítéséről.

Érzi az E. K. Tanács, hogy eléadott intézkedésével anyagi terhet rótt közpénztárunkra; de azon reménnyel és meggyőződéssel tette, hogy a Mts. E. Főtanács osztani fogja az E. K. Tanács azon nézetét, miszerint magyar unitárius közönségünk erkölcsi és tisztességbeli kötelessége viszonzni azt a szivességet, melyet amerikai afiai irányunkban az által tanusítottak, hogy koronként meglátogattak; erkölcsi kötelességünk személyesen kifejezni méltányló elismerésünket, és köszönetünket azon anyagi áldozatokért, a melyet amerikai afiai ügyünkért hoztak. Meg van győződve az E. K. Tanács arról, miszerint a Mts. E. Főtanács is osztja azon reményt és hitet, miszerint az amerikai afiaival mostan megkezdett személyes érintkezés, valamint az unitarismusra átalán, ugy különösen reánk nézve áldásos leend.

Tanár Boros György afiát Allen Henrik ur egy levélben arról értesítette, hogy Richmond Anna elhalálozott, ezért az E. K. Tanács fölkérte a főtisztelendő Püspök urat, hogy Richmond Anna leányának fejezze ki őszinte fájdalunkat e nemes lelkü elhunyt jöltevőnk

halála felett. Magánúton gondoskodtunk, hogy az elhunytak arczképe tanácstermünk számára megszereztessek.

Vallásfelekezetünk kebelében, egyes ekklezsiáinkban a felterjesztett vizsgálati jegyzőkönyvek szerint a vallásos erkölcsi élet megnyugtató.

Az ekklezsia-tagok, vagy az ekklezsiák és belső embereink között négy helyt volt jelentékenyebb vizsálkodás; három helyt volt kénytelen az E. K. Tanács fegyelmi úton bíraskodni, két ügyet elhelyezés által intézett el; egy lejártaott fegyelmi kereset után véglegesen elmozdítandó mesterünk ügye a Mlts. E. Főtanács tárgysorozatába fel van véve.

Ekklezsiáink vagyónának kezelése évről-évre rendezettebbé, szabályosabbá lesz.

Tagadhatatlan, hogy ekklezsiáink pénzügyeiben vannak még orvoslandó nehézségek és bajok s ilyenek első sorban a kamathátrálékok; mire nézve örömmel jelentheti az E. K. Tanács, hogy a felérkezett kimutatások szerint a hátrálékok apadnak.

A hátrálékok halmozásának egyik oka a kamatláb magas volta; sajnálattal tapasztalta az E. K. Tanács, hogy e tekintetben kibocsátott rendeletei ellenére a legtöbb helyt a kamatláb ma is 10%, ennek 8%-ra való leszállítását ismételten elrendelte.

Megrendelte, hogy a hátrálék-kamatok újabb tőkék képpen az adósoknál ne hagyassanak, nehogy azáltal az adósok fizetőképessége kimerítettessék.

Szokásban levén néhol, hogy a be nem folyt kamatok és bevárandók, a kamatok terhére ténylegesen befolytaknak vétettek, a hol az E. K. Tanács e visszásságnak nyomára jött, alkalmilag betiltotta, de a felső fejeérköri közgyűlés felterjesztéséből arról győződött meg, hogy e rossz szokás több körben van gyakorlatban; 199—1882. számú körrendeletével általánosan betiltotta, oda utasítván köri hatóságainkat, hogy a be nem folyt beveendők, mint ilyek jeleztessenek és adassanak át a számalóknak s azok felhajtassanak.

Méltányolja ugyan az E. K. Tanács egyes ekklezsiáink azon törekvését, mely szerint épületeiket, jelesen templomaikat s a belső emberek lakásait jó karban iparkodnak tartani s ily építkezéseket tesznek; hogy azonban az ekklezsiák járatlanság miatt az építkezések minőségére és a költségekre nézve félrevezetéstől, tévedéstől óva legyenek, 97—1882. számú körrendeletével megrendelte, hogy minden célba vett új építkezés, sőt átalakítás és lényeges változtatás alkalmával előlegesen legalább oly egyszerű tervrajz küldessék fel, mely tájékozást nyújtson az építés minőségéről; — továbbá küldessék fel költségelírányzat és jelentés arról, hogy a költséget miből fedezi az építető ekklezsia.

A Báró Baldácsy-ícle protestans alapítványt kezelő bizottmány ez évben is megtette jelentését az 1881. évi munkálkodásáról, egyzersmind közlött bizonyos pontozatokat az alapítvány kezelésének szervezésére.

A jelentés ez utóbbi részét az E. K. Tanács a tárgysorozat

szerint 132—1882. szám alatt a maga véleményével a jelen E. Főtanács eleibe terjesztette.

A jelentésnek azt a részét, mely a bizottság évi munkálkodásáról szól, s a melyben a tisztázásra vonatkozó szükséges teendők jelezletnek, az E. K. Tanács tudomásul vette s felkérte a bizottságot, hogy kiválóan a kőtelki birtok zavaros telekjegyzőkönyvét, melyben tetemes bejegyzések vannak, még mielőbb tisztázni sziveskedjék.

A jelentés szerint az alapítvány ügyeinek minden irányba való tisztázása a vonatkozó évben is tetemes munkát s következőleg tetemes kiadást vett igénybe. Az 1880. évi ez évben törlesztett munkadíjak fejében, valamint az 1881. évi kezelési költségek fedezésére az 1881. évben 10,357 frt adatott ki az alapítvány ügyeit kezelő ügyvédnek, vizszabályozási költségekre 4600 frt, adósság törlesztésre és kamatokba 26410 frt 75 kr.

1881. év végével az alapítvány javára a pénztári maradék 13 ezer 14 frt 58 kr, a melyhez számítandó az 1881. évre a hasznobérlők által befizetni kellett, de csak f. évi január 3-án befizetett 10,000 frt az 1881 év végével való pénztári készlet 23,014 frtban lett volna megállítva.

Örvendetes jelenségül vette az E. K. Tanács, miszerint a kezelő bizottság jelentése szerint már az 1883. évvel 8000 frt rendelkezés alá jöhető jövedelem mutatkozik. Az alapítvány áldásos munkálkodásának habár csekély mértékben való megkezdése már a legközelebbi jövőben várható. Ha pedig az 1883. évvel mutatkozó 8000 frt fenmaradó jövedelem is az alapítvány terhei törlesztésére fordíttatik, pár év alatt az alapítvány áldásos munkássága emberi számítás szerint egész mértékben biztosan megkezdődik.

Vallásközönségünk kebelében is munkálkodott a vallásos buzgalom és áldozatkészség.

Egyes ekklézsiáinkban ez évben is szép adományozások történtek; méltányoló elismerését fejezi ki az E. K. Tanács különösen udvarhelymegyei több polgári község irányában, melyek oda való több ekklézsiánkat jelesen építkezéseikben jelentékenyen segedelmezték.

Néhai dr. Joo István afia rendelkezése nyomán kolozsvári ekklézsiánk leányiskolája 1000, budapesti ekklézsiánk 100 frt hagyományban részesültek pénzben.

Kolozsvári iskolánk könyvtára, meg természettani muzeuma jeles könyvekkel és eszközökkel gyarapodott, irt néhai afia végrendelete nyomán.

Néhai özv. Koronka Lászlóné, Mátyus Károlina, kolozsvári iskolánkban ösztöndíjult tett 1000 frt hagyományt, melyet az E. K. Tanács 91—1882 szám alatt elfogadott.

Ez alapítvány még nem került vallásközönségünk intézkedése alá.

Általános nyugdíjintézetünk lelkiismeretes pénztárnoka, Jánosi Gergely afiának ez alapra vonatkozó kimutatása szerint az alapnak az 1882. évi augusztus 1-én való állása: takarékpénztárban elhelyezve 7064 frt 65 kr, értékpapirokban 5220 frt, együtt 12,284 frt 65 kr; hátrálékban van 1205 frt 75 kr.

Az E. K. Tanács sajnálattal látta a tetemes hátrálékots 194—1882. szám alatt a hátrálékokról szóló jegyzéket mindenik köri hatóságunkhoz megküldötte és megrendelte, hogy a hátrálékok, valamint a folyó illetékek minden módon felhajtassanak, hogy belső emberi állomásaink emelésére, a belső emberek özvegyei és árvái biztatására szolgáló ez intézetünk kárt és hátramaradást ne szenvedjen.

Az összes tanintézeteinkre vonatkozó jelentések a Mlts. E. Főtanács előtt állanak, különösen három felsőbb iskolánkra vonatkozó kinyomott értesítő. Ez adatok hű tükrei összes tanintézeteinknek; meg van győződve az E. K. Tanács, miszerint a Mlts. E. Főtanács megnyugvással és örömmel fogja szemlélni az abban feltűnő képet.

A kormányzás rendes ügyei közül kiemelendőnek tartja az E. K. Tanács azon intézkedését, miszerint a közoktatási minster által a középiskolákról beadott törvényjavaslatot a képviselőház tanügyi bizottságának albizottsága tárgyalás alá vevén, főtisztelendő Püspök urnak az alszabizottság elnökéhez intézett megtalálására, az elnökség által vallásfelekezetünk részéről a bizottság tárgyalására meghívott Kőváry László afia, a ki a tárgyalásokban pontosan részt vett.

A törvényjavaslatot a közoktatási minster visszavonván, az E. K. Tanács 72—1882. számu tárgyalása szerint nem látta szükségesnek ez ügyben további lépéseket tenni.

Aranyos körben három községben szándékoltatván községi vagy állami népiskolák állítása, még pedig illető ekklézsiáink közvetítésével; az E. K. Tanács oda utasította illető ekklézsiáinkat, hogy az iskolák ügye, jelesen az ekklézsiának az iskolához való viszonya szerződésileg állittassék meg; a szerződési mintákat az E. K. Tanács megállítva küldötte le esperes afiához.

És mivel korábban több felekezeti népiskolánk változott át községi vagy állami iskolává, az E. K. Tanács köri hatóságainktól felvilágosító jelentést kért fel a viszonyokról, jelesen arról, hogy ekklézsiáinknak az ily iskolákhoz netalán létező viszonya szerződés szerint van-e szabályozva, vagy nincs, s a szerződések másolatainak felküldését is elrendelte.

Ez ügy még tárgyalás alatt áll.

Községi vagy állami iskolák felállításával mestereink viszonya akár alkalmaztattak azok, akár nem az új községi vagy állami iskolák mellé, lényegesen változott mind a munkakört, mind pedig a javadalmazást illetőleg, az E. K. Tanács 54—1882. szám alatt kelt körrendeletével felvilágosítást kért köri hatóságainktól az iránt, hogy a megváltozott viszonyok szerint az ily mesteri állomások munkakörét és javadalmazását illetőleg minő intézkedéseket tart a köri közgyűlés szükségeseeknek.

E felhívásra a köri közgyűlések feleletei a legutóbbi időben érkező fel az E. K. Tanácshoz, ez ügy tárgyalás alatt áll.

Torockói iskolánk 1875. évi július 29-ikén felvett tárgyalási jegyzőkönyv alapján, községivé változott át.

A főtisztelendő Püspök urnak az E. K. Tanácshoz f. évi július 6-áról kelt s az E. K. Tanács által 131—1882. t. ü. szám alatt

tárgyalt jelentése szerint Toroczkó községe a közoktatási kormány 5000 frt segedelmével a régi iskolaház helyébe díszes nagy épületet emelt, melyben a 12 alumnus idegen tanuló kényelmes elhelyezése mellett két tágas tanterem van czélszerűen, szabályszerűleg berendezve a fiuk, egy pedig a leányok tanítására. Az eddigi két tanerő egy harmadikkal szaporítottatott.

Az alumnusok ellátásáról a toroczkói Koncz János-féle alapítványból korábban utalványozott évi 150 forint felhasználásával, az ekklezsia gondoskodik s annak biztosítására 700 frtot meghaladó tőkét gyűjtött s azt takarékpénztárilag kezeli. Óhajtandó, hogy különösen székelyföldi tanulók ez alapítvány áldását élvezni siessenek.

Mivel az iskola fentartásában toroczkói ekklezsziánk tetemes részt vesz, az E. K. Tanács 151—1882. t. ü. szám alatt a toroczkói ekklezsia és a község között a megváltozott viszonyok alapján kötendő szerződés szövegét illetőleg egy mintát állított meg s azt elküldötte a toroczkói ekklezsziához.

III. Pénzügyi jelentés.

Pénzügyeinket illetőleg a következőket láttuk szükségeseknek a főtanács előtti jelentésünkbe felvenni.

A múlt évi Főtanácsban a pénztárnok személye megváltozván s a pénztárnak az előbbi pénztárnok Filep István aától való átvételével s az id. pénztárnok Benczédi Gergely aának leendő átadásával az E. K. Tanács bizatván meg, E. K. Tanács mindjárt a Főtanács ideje után m. é. sept. 11-én tartott ülésében intézkedett a pénztár átadásáról, midőn e czélból egy külön bizottságot küldött ki kebeléből. Bár a bizottság azonnal s kellő erélylyel hozzá látott a munkához, az új pénztárnok csak is nov. 1-én át a pénztárnokságot; mert előbb nem készithette el a bizottság az átadási okmányt, mely valóban nem egyéb mint számbavétele vallásközönségünk vagyonának értékpapirokban, kötlevelekben, készpénzben és takarékpénztári könyvekben, és nem egyéb mint a számbavett vagyonnak Leltára. Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy e fontos munkában különösen kir. tanfelügyelő Váradí Károly és városi hivatalnok Czakó József aái fejtettek ki kiválóbb buzgalmat és tevékenységet — utóbbi az E. K. Tanács is jutalmazta az okmány megírásáért a közpénztárból, de az előbbinek más jutalom nem maradt mint a hiven teljesített kötelesség édes öntudata, mint anyaszentegyházunk elismerő köszönete.

Volt pénztárnok Filep István aa 1880. évi számadásának vizsgálata alhalmával számvevő bizottságunk meggyőződést szerzett arról, hogy az átadási okmányba mind az fel lett véve s ideiglenesen pénztárnoknak mind az át lett adva, a mi együttesen teszi a közpénztárban és közpénztárnok által kezelt unitárius vagyont.

Az átadási okmány mellett beadott jelentésben foglalt észrevételek és javaslatok iránt az E. K. Tanács a kellő intézkedéseket megtette.

Ideiglenes pénztárnok a szabályszerű 2000 frt értékű biztosítékokat értékpapirokban és takarékpénztári könyvekben beadta, E. K. Tanács bevette és vasszekrénybe helyezte.

Pénztárvizsgáló bizottság a pénztár átvétele után a szabályszerű vizsgálatokat megejtette s örömmel jelentheti az E. K. Tanács, hogy a vizsgálat a pénztárt mindannyiszor rendben találta.

A pénztárról levén szó, nem épen kedvező jelenség gyanánt kell említenünk, hogy egy év óta is több jelentékeny kölcsön fizettetett vissza pénztárunkba. A pénzügyintézetek gyarapodásával olcsóbb kölcsönhez jutván az adósok, igyekeznek szabadulni a nagyobb kamatoktól. S ez ránk nézve annyiban kedvezőtlen, mert nem helyezhetvén el a visszafizetett tőkéket új kölcsönökbe, kénytelenek voltunk azokat kevesb kamat mellett helyezni el takarékpénztárba, a mi aztán maga után hozta a kevesb jövedelmet és költségvetésben a deficitet. De kedvezőtlen a jelenség azon ágában is, hogy több követelést kamat nem fizetés miatt, s épen az önkéntes adományozók ellenében kellett pereltetnünk. Ez bizony többeknél rossz vért csinált, neheztelnek, zugolódnak, de hát még is megkellett tennünk, nem örömet — s éppen ezért többekkel szemben készséggel ki is egyeztünk — meg kellett tennünk, mert a Főtanács maga is sokszor elrendelte, mert közigazgatásunk, tanintézeteink szűkre szorított szükségleteit fedezetlenül nem hagyhatjuk.

Értékpapirjainknak magas árfolyam mellett eladásával, valamely jószágnak megvételével pénzünknek jövedelmezőbb befektetésével szerette volna E. K. Tanács jövedelmeink gyarapítását. Meg is nézetett több eladóvá tett birtokot; de hát nem lett vásár bolőle!

Lett volna alkalom újabb kölcsönök adásával is jövedelmeinket részben szaporítani; de hát a gyakorlat itt is bebizonyította, hogy a kölcsönadásra vonatkozó szabályzat nem egészen jó, mert nehézkes s mert csak a kolozsvári törvényszék mint telekkönyvi hatóság területére szorítkozik. Ez utóbbi okból két jelentékeny és hasznosnak mutatkozott kölcsönvételt kellett elutasitnunk.

Néhai Vég Sámuel egyh. tanácsos aának a mi közéletünk fél-százados értelmes, hiv és igaz munkássának előbb testi ereje hanyatlásával majd szellemi világának elhomályosulásával a Farkas Sándor alapot tőle átvenni kellett s annak kezelésével a közpénztárnokot bizta meg jövőre az E. K. T.

A tanári nyugdíj és segélyalap f. évi január 1-től életbe lépett. Mint a nyomtatásban meglevő szabályzat mutatja az alaptókéhez járult.

1., Az 1864. évben létesített segély-alap . . .	18328 frt 55 kr.
2., Az ugynevezett munkaképtelen tanárok alapja	1166 frt 61 kr.
3., A Koncz alapokból ide szakított tőke-részek .	5500 frt — —
4., És a tanárok eddig tett fizetései e célra . .	208 frt — —

Összesen: 25203 frt 16 krral.

A szabályzat kinyomatását E. K. Tanács szükségesnek látta,

mint ez a szöveg végén is ki van fejezve, azon okból is, hogy az egyesek értesülvén az ügy állásáról, netalán adományokat tehessenek e célra. S hogy tegyenek nagyon is ohajtandó. A közpénztár nyugdíjt nem adhatott s a tanár hiába vénült meg, holtig volt kénytelen szolgálni, a mi pedig sokszor nem vált a tanintézetek javára, de bizony a humanizmussal sem egyező. És halála után családja a bizonyos nyomornak nézett eleibe, mert az unitárius tanári fizetésből a család jövőjét biztosítani nem lehet.

Jövőben reméljük máskép lesz. Az alap meg van. Az egykori tanítványok hálás megemlékezése a buzgó hitrokonok kifogyhatlan áldozatkészsége ezek vannak hivatva az alapot tovább is szépen építeni. Már is kaptunk 200 frtot egy nem unitárius urnőtől, kinek fia főtanodánkban tanul.

Az alapítványok jelentékeny sora egygyel ismét szaporított év folytán. Allen J. Henrik amerikai hitrokonunk, ki mult évi Főtanácsunkban megjelent, el se távozhott Európából anélkül, hogy a szives fogadtatás emlékére valamit ne áldozzon. Prágából m. évi augusztus 30-ról 5 fnt sterlinget küldött, mi beváltatván 58 fnt 50 krban, Allen J. H. alapítvány czímen takarékpénztárba tétetett, s tul messze tengeren, a földteke másik oldalán ott is megdobbant szive mellettünk s onnan is küldött 1881. decz. hóban 59 frtot. Sőt szive dobbanása viszhangra talált testvére Povers Lucy asszonynál is, ki említett alaphoz szintén küldött, 5 fnt sterlinget, 60 frtot.

Özvegy Gálfalvi Imréné Sala Károlin urnó, emelkedettebb szellemü hitrokonunk az általa hagyományozott 3000 fnt Sala-Gálfalvi tanári székre szánt hagyomány összeg kiegyenlítésére átadta egy kolozsvári telkét, mely jelen évi apriltól fogva jövedelmez nevezett alap javára, ez idő szerint 160 frtot.

Az államsegélyt a kormány jelen évre is kiadta; a Richmond-alapba az évi segély összeget pontosan megküldik. Szóval itt-ott egy-egy örvendetes mozzanatra is rámutathatunk.

Költségvetésünk, a számadások vizsgálatáról tett jelentések egyenként a Főtanács eleibe tartozván, az E. K. Tanácsnak e téren tett munkálkodásáról, ez ügyek előterjesztésével fogunk elszámolni.

IV. Főpapiszéki jelentés.

Főpapiszék a Főtanács utasításához képest az „Unitárius egyh. törvényt a Házassági kötelékek érvénytelenítése és felbontása körül követendő eljárásról, valamint a díjszabályzatot is kinyomatta, s a törvényt 1882. évi jan. 1-én életbeléptette. Azóta a törvénykezés az új törvény szerint foly; — természetesen nehézkesen, mert az ügyvitelhez szükséges minták későre készülhetvén el n. Pákei Miklós aa betegsége és halála miatt, mai napig sem volt az alpapi székeknek megküldhető; s különben is mindenhez gyakorlat kell.

Máskülönben mult évben főtanács után három rendes és három rendkívüli ülés tartatott, 1882-ben 4 rendes és 10 rendkívüli

ülést. Csaknem valamennyinek tárgya válóper. Az idei 9-ik rendkívüli ülésben azonban egy elvi határozat is hozatott, az t. i. hogy ha a róm. kath. székek által határozatilag elutasított unitárius válásu egyén folyomodik a pere folytatásáért, az legkevesebb hat hétre vettessék külön s annak leteltével vétessék tőle becsületére tett nyilatkozat arról, hogy azon idő alatt házastársával nem élt, s csak ezek után tárgyalassék pere, mint vegyes házassági per.

V. Elintézett ügyek.

1., Az illető köri közgyűlések által felügyelő gondnokká választott Rafaj Károly és Jakab Gyula afiai e hivatalaikban megerősítettek, a küköllői körben Derzsi István afia öregsége okán történt lemondása, és ennek nyomán a tényleges szolgálat alól való felmentetése által ürességbe jött felügyelő gondnoki hivatal betöltéséről a Főtanács intézkedett.

2., Mózes András afia mint kolozvári pap a szervezet alapján féltanári munkakörre véglegesen kineveztetett.

3., Barabás József okleveles tanár egy évi ideiglenes szolgálata után kereszturi középiskolánk melletti állomáson véglegesített.

4., A Báró Baldácsy-féle alapítványt kezelő bizottságnak az 1881. évre vonatkozó rendes évi jelentését tudomásul vette az E. Főtanács, maga méltányló elismerését kifejezte a bizottmány irányában az alapítvány lelkiismeretes kezeléseért.

Az alapítvány végleges kezelésére és szervezésére a bizottmány által ajánlatba hozott pontozatokat magáévá tette a főtanács; csak azt nem pártolja, hogy az alapítvány évi tiszta jövedelméből egy bizonyos rész az alap javára tőkésítették; mivel az egyes tulajdonos testületek magok ismerik legjobban szükségüket és érdekeiket s ezért maguk gondoskodhatnak leginkább szükségük fedezéséről és érdekeik biztosításáról. Különben is az alapítvány maga közös vagyonnak elég nagy, annival inkább, mert közös vagyon kezelése is mindig több nehézséggel és több költséggel jár.

Kijelentette az E. Főtanács miszerint megkívánja, hogy az alapító levél értelmében, az alapítvány természetéhez képest az alapítvány javadalmában a 11 tulajdonos egyházi testület egyenlő mértékben részesüljön.

A tulajdonos testületeknek a pontozat szerint célba vett közgyűlésébe vallásközönségünk képviselőiül megválasztottak: Püspök Ferencz József és Hajós János, póttagul Gaál Jenő afiai.

5., Berde Mózes az Augustinovics alapot kezelő bizottmány tagja lett.

6., Az a kérdés, hogy a főtanácsokra és zsinatokra utazó esperesek és jegyzők minő utipénzt kapjanak véleményadás végett áttehetett az E. K. Tanácshoz.

7., A holdmezővásárhelyi ekklézsia egyesített a budapesti ekklézsiával.

8., Egyházi tanácsosokká választottak: Barabás József tanár, ifj. Barabás Sándor birtokos, Barabás József megyei főjegyző, Berde István járásbíró, Ferencz Albert ügyvéd, Gábor Mihály birtokos, Kóváry Endre festőművész, Lőrinczi Sándor katasteri hivatalnok, Nagy Károly földbirtokos, Székely Ádám városi hivatalnok, Varga Dénes tanár.

9., Az 1883. évre szóló költségvetés megállítatott, a bevételek 19493 frt 93 krban, a kiadások 20048 frt 88 krban állítatván meg 554 frt fedezetlen kiadás fedezésére a hátrálék kamatok jeleltettek ki.

10. Minden számadások a kebl. számvevőség és az E. K. Tanács felterjesztései nyomán véglegesen elintéztettek.

11., Benczédi Gergely 5 évre véglegesen megválasztatott pénztárnoknak az eddigi munkakörrre.

12., Az év folytában tartott négyszeri pénztári vizsgálatokról szóló jelentésekből örömmel vette az E. Főtanács, hogy a pénztár mindig jórendben találtatott.

13., Az 1882. évre szóló államsegélyből segedelmül adatott: Az ekkleziák és belső emerek tőketartozása kamatai törlesztésére 2778 frt 34 kr. a belső emberek nyugdíj alapjának 300 — a tanári nyugdíj alapnak 100 — a kolozsvári másodpapság fentartására 600 a budapesti ekkleziának 100 — állami intézetekben vallást tanítóknak 60 együtt 3938 frt 34 kr. Belső emberek tőke tartozása törlesztésére 630 frt. hét szegény ekkleziának 300 frt. tanításért pótlásul 12 frt.

14., A Dávid Ferencz-alapítvány évi 600 frt kamatából 400 frtból részeltetett 10 szerényebben javadalmazott pap, 8 szorgalmas népiskolai tanító, 6 özvegy és árva. 100 frttal, Péterfi Sándor afia újabb irodalmi munkássága segítettett elé, 100 frt tőkésítettett.

15., Nagy Lajos afia pénztári jegyzőségről lemondván pénztári jegyzőnek megválasztatott Mózes András.

16., A kolozsvári iskolánk épületén szükségesnek talált építkezések végrehajtására az E. K. Tanács felhatalmaztatott.

17., Három felsőbb tanintézetünkről szóló kinyomott értesítőtől és a felterjesztett jelentésekből örömmel értesült az E. Főtanács arról, hogy ez intézeteinkben a tanítás és tanulás szép sikerrel foly.

18., A népiskolánkról szóló kimutatás szerint járt iskolába tanköteles 4494; ismétlő iskolás 749; nem unitárius 256 együtt 5499 növendék. A népesség gyarapodását eszközi az ismétlő iskolába járók számának a gyarapodása. Ellenben kitűnvn az, hogy a sajátlag tanköteles gyermekek közt a tényleg iskolába járók száma apadott, az E. Főtanács intézkedett, hogy a tanköteles gyermekek iskolába járjanak; intézkedett, hogy oly iskolákról is tétessenek jelentések, melyek államiak vagy községiek; intézkedés tétetett a faiskolák kezeléséről.

K. A.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LVIII.

A szőkefalvi templom feletti versengés és ítélet 1669-ben. *)

Anno Dni 1669, die 4 mensis octobris.

Mi tekintetes T. T. az mi klgmes urunk Ó Nga mlgs parancsolatjából Szőkefalvára elmenvén, hogy az orthodoxus és unitarius uraimék közt az minémü Controversia függőben maradt, azt eligazitanók, legelsőben az orthodoxus uraimék az magók kívánságát jelenték meg ez szerént.

Az mint az mi klgmes urunk Ó Nga klgs parancsolatjából az Commissarius urak Ó Nga s Ó klgmek köztünk és az unitárius uraimék közt connumeratiót töttenek volt, az ellen mostan is semmit sem szólván, mivel akkor potior parsnak nem találtattunk, a más fél kezénél maradt az templom és parochia: de az ország articulusa annak is bizonyos jussát hagyta fenn, az melyik fél non major pars, sőt hogyha valamelyik fél sokkal kisebb volna is az másiknál, annak is bizonyos igazsága maradt fenn az articulusban, annál inkább az ki aequalis. Intervenialt ilyen dolog is, hogy a connumeratio után az unitárius atyafiak közül egy, ugymint Rác Gábor, inét elment; más penigh ugymint Jeremiás Márton hozzánk convertált, melyre nézve most már potiorbak vagyunk, azért azt kívánnuk juxta proportionem nostram mint potiorbaknak nagyobb templom építtessék, pap s mester háza is helyével együtt, melyhez illendő fundus ha az falu földéből ki nem telik, az unitárius atyafiak adgyanak ahoz illendő földet, megh kívánnuk, mert a hol az mostani templom van is, csak egy unitárius embernek vagyon abban része, mind orthodoxus emberek földe. Azt kívánnuk penigh, míg a templom megépíttetik, alternatim járjunk az templomban mivel az kész templomban nekünk derekas jussunk vagyon.

Erre az unitárius atyafiak így replicálnak:

Meg értvén az mi klgs urunk Ó Nga mlgs parancsolatit, melyek mellett az Commissarius urak ide jöttek, nem látjuk, hogy Ó Nga abban annyi dolognak végben vitele felől parancsolt volna, az mennyit az orthodoxus atyafiak kéválnak; de ugy látjuk, hogy az mennyiben ő kegyelmeknek az Commissarius uramék dolga tetszenék, helyben hagynák, a mennyiben penigh nem tetszenék, elállának mellőle, az mint addig is cselekedtek.

Hogyha mi azt cselekednők, hosszas perrel fázasztának benünket, sőt publicae pacis turbatoroknak is mondanának. Az articu-

*) Lásd Ker. Magvető X. köt, 193. l.

lus ellen mi nem reluctálunk, mert mi is törvény alá vagyunk vetetve, tudjuk azt, hogy a minor pars felől van articulus írva, de a hol aequalisok, hogy azokról volna articulus írva, örömet látnók, mert mi olyat eddig nem láttunk.

Az orthodoxusok replicálának ez szerént:

Ha az minor parsnak jussa hagyatott fenn, az aequalisnak inkább, de az Commissarius urak vegyék elő az articulist s eligazodik.

Deliberatum:

Az ország arról írot articulusa szóról-szóra így vagon:

„Az melyik religion levők több számuaknak találtnak lenni, azoknak adassék az templom; közönségesen penigh az töb religion levőknek mind számok, mind az közös templomnak proportiójuk szerint ellimitalt más templomot építsenek“; itt nincsen sem aequalis, sem minor numerus írva, hanem csak az, hogy a major parsnál marad az templum, a többinek penigh építeni kell az articulushan specificalt mód szerint. Azért ha többet nem mondanak az unitárius atyafiak az egész dologhról, deliberatio leszen, annyiban mindazon által csak az mennyiben az mi klmes urunk Ő Nga mlgs parancsolatja és az ország articulusa unanimiter rendet szabott előnkbe. Uj connumeratiohoz nyulni penigh nem akarunk, „nem is lévén parancsolatunk róla.

Az unitárius atyafiak ujabbán allegálnak ez szerént:

Az ország articulusa olvastassék el még, ott arról van írot törvény, hogy az potior parsnak adassék a templom, a minor parsnak építsenek; de itt olyan dologh semmi sem volt, mert nekünk a commissarius urak templomot nem adtanak, holott mi voltunk annak békességes dominiumjában; tü tölletek is templomot nem vettek-el; a hol valakitől templomot vesznek-el, ott kell az minors pars számára templomot építeni. Az orthodoxus atyafiak penigh major pársok nem lehettenek, hanem aequalisoknak is alig telhettenek. Rác Gábor mostani elmenésén is nem méltó fundálni, mert még vissza jöhet. Azért kevánnyuk ő kegyelmeknek, legyenek csendesek s várjanak az időtől, nem leszen olyan nehéz, ha potior pársok lesznek, könyeb connumeratio által vehetik el.

Az orthodoxusok ezt felelik:

Mint ennek az falunak bizonyos lakosi és birái így is igasságunkat pretendáltak az templomhoz és részünk szerint közüük lévén hozzá, ezt vették igazításba a Commissarius urak, annak előtte kegyelmeteknek deliberansok által, mivel az templom és parochia a más félnél hagyatott, nekünk is úgy mint nem major parsnak, az mely igasságunkat fenn hatta az Articulus, azt megkevánnyuk. Rác Gábor felől is készek vagyunk docealni, hogy megmondotta maga, vissza nem jó soha Szókefalvára az jobbágságra.

Deliberatum.

Rác Gábor elmentén egyik se igen kapjon, mert arra nem lehet fundálnunk. Az elébbi deliberationkban az Articulist szóról-szóra assumaltuk, ott meg van írva, hogy proportionaliter kell az építésnek lenni, az a szó befoglal mind nagy s mind kicsin numerust, a

mellől most sem recedálhatunk: azért kevántatik, mutassanak helyt, a hol az orthodoxusok számára való építés meg lehessen, azt mi commissariusok megtekintvén, annak utánna teszünk deliberatiot, annak modalitása felől egyéb aránt, ha azt elmulasztják az unitárius atyafiak, nem mirajtunk, hanem ő kegyelmeken mulik a dolognak végső eligazítása, mi nem lészünk oka, ha az articularis poenaban esnek.

Ezt a deliberationkat meghallván az unitárius atyafiak, ki hívának bennünket az falunak Gúfalva felől való végibe s mutatának egy régi Kápolna helyet az mezőben, de mivel az falutól az a hely távul volt, egyébaránt is sem pap, sem mesterháza mellette nem lehetett volna, hogy az orthodoxus atyafiaknak ott templom építtessék, arra alkalmatlannak itéltük, hanem onnét az falu felé visszatérvén, az mostan fenn lévő templomot, papházat, mesterháza helyit megtekintvén, midőn kivántuk volna az unitárius uraiméktől, hogy azokhoz hasonló alkalmas helyet mutassanak az orthodoxus uraimék számára, azt felelék, hogy közönséges hely seholt is az feljebb említett és tőlünk már megirt ratiókra nézve rejcialtatott kápolna helynél egyéb nincsen, hanem nyuljunk ez helyekhez és tegyünk egy igazitást.

Mi azért az mely pusztá helyecskét mesterháza helyének mutattak, az templum építésre alkalmas helynek itéltük lenni, úgy hogy a minémi másik templom szélességére, magosságára és temérdekségére és hosszúságára, egyarányu munkával és költséggel közönségesen készítsék el: minthogy a mostaninak padlása nincsen, a másiknak is oda nem értvén padlását a dato praesenti egész esztendőre az mai napig végben mennyen építése egészen, melyet valamelyik fél nem praestál az feljebb megirt articularis poenán maradgyon, hogy alternatim járjanak az templomban, ha magok meg egyeznek, nem bánnyuk; de hogy azt megitilyük, arról articulust nem látunk.

Az papháza felől töttünk ilyen deliberatiot: Mivel más fundust nem mutathatnak az unitárius atyafiak, az pap háza csürös kertivel osztassék kétfelé cum omnibus pertinentiis.

Az mely buza s egyéb gabonát közhelyre raktak, mivel eddigh függőben volt a dolog, oszolyon kétfelé, ezután tudgya mindenik fél, melyik az ő hallgatója. Az mi penigh az dézma buzából eddig elkölt, arról szó se legyen.

Az papházat pertinentiaival együtt és dézma gabonát, két emberségé emberrel osztassák fel.

Bethlen János, mp.

Haller János, m. p.

Ezeket meghallván az unitárius atyafiak, protestatiót tőnek fel, hogy mivel az orthodoxus atyafiak köz helyre rakták volt az dézmát és az ő kegyelmek predicatorának nem adták oda, tehát igasságokat fenn tatják ellenek, megkeresik suis modis. Ezt hallván mi, deliberáltunk úgy, hogy ha a protestatiot fenn tartják, maradgyon az mostan közhelyre lerakott azon helyben, az hol van az törvény végéig.

Az mely oláhok az falu határán szántanak, hogyha Szőkefalva quartas hely, az oláhoktól jutandó quartat osza fel a két praedicator egyaránt; hogyha penigh nem quartas hely, az földes ur szabadságában áll, kinek adatja az oláh jobbágyival az dézmát.

Connumeratio orthodoxorum szőkefalviensium.

1. Elekesi Miklós uram, felesége, két gyermeke s egy öregben tartott gyermek.	más ugyan ő kegyelmétől öregben feltartott gyermek.
2. Jeremiás János, felesége, három gyermeke.	7. Nagy Ferencz, felesége, két gyermeke, egy öregben tartott legénye.
3. Petri Márton, felesége, két gyermeke.	8. Bonyhai István, felesége és a felesége anynya és a maga anynya.
4. Balogh Boldizsár, öcsese és egy huga.	9. Fodor Gergely, felesége, 3 gyermeke.
5. (Vas György, felesége, három gyermeke.	10. Ágoston Mihály, egy gyermeke.
(Gogáni pap felesége, öt gyermeke.	11. Székely Thamás, felesége, három gyermeke.
6. István Deák, egy gyermeke,	

Ezeknek mind van házok Szőkefalván.
Székely János itt szántott, vetett.

Unitáriusok.

1. Szakáll János.	7. Ágoston István.
2. Luka Mihály.	8. Piros János.
3. Vas Andris.	9. Jeremiás Márton.
4. Kaszás András.	10. Fej István.
5. Erdélyiné.	11. Rác Gábor.*)
6. Nagy János.	

Eredetije a gróf Teleki-család levéltárában (az újabban rendezettek között — „egyháziak“ czim alatt) Maros-Vásárhelyt,

*) Valjon az unitáriusoknál miért felelték el a gyermekeket számitani?
Szerk.

I M A

László Domokos, egyh. köri gondnok neje, szül. Mihály Mária felett.*)

1882. szeptember 1-én Székely-Udvarhelyt.

Szent hatalmu Isten, a Jézus Krisztus által mennyei Atyánk! megtört kebellem, s megrendült lelki érzéssel állunk e koporsó mellett, hová a leverő csapás hire gyűjtött együvé, hogy igaz részvétellel osztozzunk a veszteség feletti keserü fájdalomban, s hogy bizonyágot vegyünk a te isteni szent hatalmadról, melynek erejével kormányzod élők és holtak birodalmát. — Oh, mert te nem csak szeretetteljes, de hatalmas is vagy mindenek felett Uram! Hatalmad nagyságát be nem fogják az egek egei, s valamint szeretetednek, ugy hatalmadnak is gyakran látjuk tanujelét a nagy természetben épen ugy, mint gyarló emberi életünk folyamán. Sokszor örvendezve dicsőítjük, Atyánk! hatalmad nagyságát, saját lelkünk egész valójával csüngünk csuda-dolgaidon, de igen sokszor, nem látva be szent czéljaidat, a zugolódás szavait vesszük ajkainkra. Igen, mert bár tudjuk Atyánk, hogy minden mulandó e földön, tudjuk, hogy a halál, az enyészet e rettenthetlen fejedelme ifjat és öreget, koldust és gazdagot egyaránt elrabol, s tudjuk, hogy az asszonynak fájdalommal kell szülni magzatát; de, hogy az anya legmagasztosabb hivatásának teljesítésében, saját életével adózzék, s hogy ugyanaz, a mi egyiknek életet ad, a másiknak életét végképpen kioltsa, ezt kevésbé tudjuk érteni, kevésbé megmagyarázni.

Ime szent Isten, jó Atyánk! egy ily talányt mutat fel előttünk e gász-ravatal.

Egy édes anyát takar e szemfedő, ki magasztos hivatásának előérzetében kétkedő reménnyel csüngött a gondolaton, s várva-várta a perczet, hogy, szive alatt táplált kisdedeinek életet adva, megszabadulhasson, hogy kedves övéinek szeretett körében tovább folytathassa oly önfeláldozással s valódi hűséggel párosult élettársi és anyai szent kötelmeit. Szép reményekkel is biztathatta önmagát, szép reményeket fűzött példás szeretettel nevelt gyermekei között talán ez uj csecsemők életéhez is, s képzeletében messze repülve, járta bé a közel s messze jövődőt, és oh, ki tudná utólrni és előszámlálni az édesanyának ábrándvilágában szótt édes álmaid?! És imé jó Isten, édes Atyánk! mindezen remények éppen a valóság

*) Ez imát közreadjuk annál inkább, mert az elhunyt nő sz.-udvarhelyi fiók-ekklézsiánk egyik jóltevő tagja volt, kinek háza ottani hiveinknek nyolcz éven keresztül szolgált isten-tiszteleti gyűlhelyül.

perczében vele együtt megsemmisültek, örökre sirba szálltak. Meghalt, mielőtt édes anyai szeretetének jeleit adhatá, elköltözött, mielőtt igazán átérzett anyai szerepét bevégezheté!! Szerelmének áldozta fel drága életét!

És annyi szép remények omladékain ott áll két csecsemő, annyi fájdalomnak iker-gyermekei, öntudatlanul is már ily mérhetetlen bűnbánatnak és keserűségnek okozói.

Oh Isten, édes Atyánk! mit véthetett e nő, hogy a paradicsomi ítélet — fájdalommal kell szülnöd magzatodat — kemény próbája alatt végképpen meg kellett törnie?! Mit véthetett a férj, hogy ily nagy mértékben öntéd ki rá a búsulás keserű poharát?! S hát az árván maradt család szívéen miért hogy bokrossával terem a fájdalom?! És az árvaságában itt édes anyára lelt kis ártatlan, miért, hogy ismételve árva lón?!

Bizony Atyánk, szent hatalmu Isten! itt megáll gondolatunk, s minthogy sorsunk könyvébe tekinteni nem lehet, megnyugszunk akaratodon, s fájó részvétell osztozunk a szerető férj lesújtó bánatában, kinek hű nőjét sir-menyasszonyul jegyzé el a halál, s ki mindent vesztett, mit vesztethetett; és e veszteség feletti mély keservében megtört kebelével áll e koporsó mellett, melybe a kérlelhetetlen halál élete egéről a napot zárta le.

Oh, bizony sokkal nagyobb, sokkal keserveesebb fájdalom ez, hogyses emberi vigasztalás mérsékelhetné, s arra enyhületet nyújtani képes lehetne, sokkal nagyobb, sokkal keserveesebb, hogyses arra emberi kéz gyógyító balzsamot csepegtethetne s a feledés fátyolával elborithatná!

De hát hol keressen vigasztalást a szerencsétlen férj és édes apa, kit, az egymást követő csapások, most szíve legdrágább kincsétől fosztának meg, kiben élet-örömeinek minden forrását föllelé, s kiben és a ki által házat s családja körét édes otthonának nevezheté, s a ki vele nem csak az élet örömeiben, hanem igen sokszor megsokasult tenger bánatában is oly igaz hűséggel osztozott? Hol keressenek vigasztalást az árva gyermekek, kik édes anyjuk meleg kebelén a tápláló emlő után is találtak tárgyat bizalmas gyermeki szeretetöknek, mert ott tanulták ismerni gyermekjátékaik örömét s testi és lelki növekedésük őrzőangyalát; hol keressenek kárpótlást azon munkás és gondos édes anyai kezekért, melyek oly odaadó szeretettel vezérelték őket a vallás és erkölcs utain?! Hol keressenek vigasztalást az öregségre jutott s ily váratlan gyászszal látogatott szülők, kik életök késő estvéjén vajmi más nyugalmat vártak, vajmi más vigasztalást reméltek?! Hol keressen vigasztalást a már egyedül maradt jó testvér, s hol vigasztalódjanak, az elhunytat saját gyermekök gyanánt szerető kedves rokonok? hol annyi rokons baráti kebel, és még távoli ismerősök is, kik kedves halottunkban a női munkásság s vallásos kegyesség szép erényeivel gazdagult házi nőt ismerék, kinek minden szegény és szerencsétlen számára volt egy vigasztaló vagy bátorító szava, ki mindennel tehetség szerint jót tett, s vallása és egyháza ügyét mindig szívéen hordozta.

Oh minden fájdalmak gyógyítója, mennyei Atyánk! egyedül te vigasztalsz meg mindeneket, te enyhíted meg a sebzett szívek dúló fájdalmait, te töröld el a sírók könnyhullatásait, hiszen tied, egyedül tied Gileád balzsama!

Hozzád imádkozunk, tégedet kérünk azért hát oh minden vigasztalásnak Istene! küld el vigasztalásod angyalát, hadd kötözze be a bánatos férjnek szívében esett fájdalmas sebeit, hadd törülje le méltó keservének patakként omló könnyzaporát s hadd támogassa csüggedésének tántorgó lépteit! Tanítsd meg Uram, a vallásban keresni biztatást, tanítsd meg tovább is hinni és remélni atyai kegyelmedben és szeretetedben s mondjad, oh mondjad neki e biztató szót: Ne félj, mert én veled vagyok s nem hagylak el tégedet és nem távozom el te tőled!

Oh Isten, gondviselő Atyánk! légy ápolója a halált hozott iker-testvéreknek, kik már a születés percében anyátlan árvaságra jutottak, légy édes anyjok s tápláld őket jóvoltod édes emlőjén, hogy növekedjenek Isten és emberek előtt való kedvességben! De minde- nekfelett tárd ki gondviselésed kezeit a vezérlő és gondozó anyai kéz nélkül maradt nagyobb árvákra, kik az elhunytnak kedves hi-vei valának, s kik még bizonytalannal nem is tudják, nem érzik veszteségök valódi nagyságát. Oh, legyen rajtok atyai szereteted és kegyelmed jó Atyánk! s pótolj ki nekik az emberek által pólolhatatlan, a jó édes anyát! Küldj vigasztalást a szülőknek, s jó testvérnek, rokonoknak és jó barátoknak, s mindazoknak, kik e koporsó halottjában igaz részvéttel siratják azt, a ki igazán hiv vala!

Adj a kiszenvedettnek Atyánk, Szent Istenünk! csendes nyugodalmat a sir nyugtató ölében, adjad, hogy oly csendes legyen siri álma, a minő szenvedésteljes volt életének utolsó alkonya. Kimondhatatlan fájdalmiért jutalmazd meg a hiven teljesített kötelesség érdemei szerint, nemes lelkét vezérelj égi honában nagyobb-nagyobb tökélyre, hogy jobb létre költözése legyen földi kegyes életének folytatása, bocsásd be őt ama hajlékokba, melyeket hivednek készítettél, hogy találja fel lelkének üdvét s örök életét!

Minket pedig mindnyájan emlékeztess arra, hogy e földön nincs maradandó városunk! Taníts meg azért Uram! úgy élni, hogy mindig készen lehessünk az elköltözésre; taníts meg járni a te igazságodban, hogy ha majd földi életünk esztendei kitelnek, nyugodt lélekkel köszönthessük tullevő hazánkat s találhassuk meg az igazak jutalmát te nálád az egekben. Ámen.

Kisgyörgy Sándor.

I M Á K.

I.

Egyházi főtanács megnyitása alkalmával. 1882. sept. 3.

Örök hatalmu szent Felség! „kitől jó minden jó adomány és tökéletes ajándék“ (Jak, I. 17.) Töltsd ki szent lelked ajándékát, a szeretet, béke és egyetértés lelkében gyűlésünkre, hogy egy igaz hitünk szerint, egy legyen szivünk és lelkünk, hogy betelvén szent lélekkel, szóljuk az Isten igaz beszédét, törvényét, nagy bátorsággal, (Csel. IV. 31. 32.), hogy valamit akarunk, mondunk és teszünk, legyen az összehangzó Jézusunk tiszta tudományával, erényes életével, nemes tetteivel, s szent vallásunkban örökített józan elveivel! — Ámen!

II.

Főtanács bevégzése alkalmával, sept. 5-én.

„Köszöntöttük egymást szeretetből való csókolással, — békeség és jóakarát volt közöttünk, kik mindnyájan egyek vagyunk a Krisztus Jézusban, (1. Péter. V. 14.), mert a jó Isten lelke volt velünk, míg szent vallásunk érdekében, atyafiúi együttes buzgósággal munkálkodtunk.

Hálával köszönjük ezeket a mennyei főhatalomnak, ki gondviselése keblében fentartja, s védi anyaszentegyházunkat, mint Jézus erkölcsi szép országát!

Édes reménnyel hisszük, hogy mostani lelkes vetésünkről, még a késő nemzedék is gazdag aratásnak fog örüdeni! Ezért buzgón könyörgünk, hagyj meg nálunk a jóra vezérlő szent lelket, melynek erejével hitünk mellé jó cselekedeteket, — a jó cselekedetek mellé igaz tudományt, — tudományunk mellé mértékletességet, türelem, isteni tiszteletet, atyafiakhoz hajlandó szívet, s e szivben jézusi szeretetet ragaszthassunk. s azokat megtarthassuk mindvégig (2. Péter I. 5., 6., 7.), miről az egész világ megismerje, hogy a mi tudományunk és vallásunk, a Jézus igazsága és vallása.

Igy áldj meg minket jó kedvedből: Mi atyánk, stb. Ámen.

Gyöngyösi István,
esperes és köszönök.

PÜSPÖKI VIZSGÁLAT.

Unitárius egyh. életünk legfontosabb intézményeinek egyike a püspöki egyh. vizsgálat. Talán korszerűbbnek tetszenék, látogatásnak nevezni; de ez a ceremonialis részt fejezi ki, s nem adja azt a fogalmat, mit az unitárius püspök egyházlátogatáskor szokott gyakorolni; maradjunk tehát a latin szónak ősbibb használata mellett. Negyven éve, hogy az unitárius egyházkörnyékekbe részint a politikai élet bizonytalansága, részint egyházi életünk lazább állapota miatt rendszeres püspöki egyházvizsgálat nem tartathatott. A politikai élet jobbrafordultával biztosabb állapot jött létre egyházunkban is, s mind inkább felszínre került egyházközségeink híveiben is az ohaj, hogy főpásztorát láthassa, vele érintkezessék, hogy vallás-erkölcsi érzelme tápanyagot nyerjen s biztatást ama hitélet tekintetében, mely mégis soha egészen, soha végkép ki nem alhatik.

Említve volt a „K. Magvető“ julius-augustusi füzetében, hogy unitárius püspök főtisztelendő Ferencz József ur ezen évre Aranyos-Torda egyházkörnyékét tűzte ki püspöki vizsgálatul, — s midőn június havában Toroczkó-Szent-György s Jára egyházközségeket látogatta meg, most továbbfolytatandó az egyházvizsgálatot, october 7-én szállott ki a bágyoni unitárius ekklézsiába. Megható volt, midőn az öregség, s betegségtől levert környéki esperes, Koronka Antal e környék papjait kiszállása alkalmával bemutatta, s bocsánatot kért, hogy körutjában nem kísérheti. Ez alkalommal főtisztelendő püspök ur a bágyoni, kövendí, rákosi, csegezi, várfalvi, szinfalvi, szent-mihályfalvi ekklézsiákat látogatta meg. Ker. felügyelő gondnokok: Szigethi Cs. Sándor és Csegezy Mihály mindenütt részt vettek és segítségül voltak az egyház-vizsgálatban, a környék részéről pedig környéki jegyző, Csegezy László, és köri közügy-igazgató, Létai Domokos kísérték.

A lapok annak idejében közölték részletesen a szívélyes fogadásnak ceremonialitásait, mellőzhetem azért a püspöki vizsgálatnak ezen accidentiáját. Annyit azonban meg kell említenem, hogy bár a legszorgosabb munkaidő volt, mégis a népnek nagy sokasága örömmel hagyta félbe mezei munkáját, lelkesedésének adott kifejezést mindenütt, egyik egyházközség a másikat törekedett felülmulni az ünnepélyességben: zöld galyakból alkotott virágkoszorukkal ékített díszkapuk alatt várta, messze eleibe küldvén lobogókkal ékes banderiumot, s bár őszi volt az idő, mintha a természet csak e végre kimélte volna meg a gyenge virágokat, koszorukkal, bokrétákkal volt ékítve, behintve, főpásztorunk utja s a templomok, a hová harangzugások és taraczk-durrogások közt kísérte a nagy számú népesség, hogy láthassa főpásztorát és hallhassa beszédét.

Nem fárasztom a t. olvasót az egyes ekkleziákban megtartatni szokott püspöki vizsgálatok sorrendjében felmerült és elintéztett ügyek részleteivel, hanem azt meg kell említenem, hogy az mindennütt isteni tisztelettel vette kezdetét, s isteni tisztelet végeztével főtisztelendő püspök ur mindenik ekkleziában a szószékből beszédet intézett a gyülekezetekhez. És ez egyik kimagasló része volt a püspöki vizsgálatnak. Áhitattal csüngött a mindenik ekkleziában zsufolásig megtelt templomi gyülekezet tagjainak szeme, figyelme püspök uron, kinek beszéde, mint sirászi balzsamcseppek hullottak a népség szívére, midőn Isten-szeretetre, vallás-erkölcsös életre és hitbuzgóságra serkentette. Bár igen érdekes, de nehéz volna elbeszélni, bár kivonatilag mindazt, a mit beszédeiből hallottunk, melyek maradandó kincs s drága gyöngyszemekként fognak élni, a buzgó gyülekezet egyes tagjainak szívében. Megható volt különösen, midőn a családokra az egyetértés és szeretet — az élet terhei alatt, az Istenben való bizalom áldását s a mindeneket intéző Isten gondviselését kérte

Ezek után a köztanácskozás vette kezdetét, az ekkleziák férfi tagjai s különösen presbyteriuma részvételével. A tanácskozás kiváló tárgyát tette az iskolák és tanítás ügye. Az oktatás ügy átalakulása korszakában nem csoda, ha találkozott ekkleziák, a hol különben községi iskola lévén, némelyek a felekezeti iskola visszaállítását kérték. Főtisztelendő püspök ur meggyőzőleg fejtette ki, hogy a községi iskola a vallásosságot nem csökkenti, hogy szerény ekkleziáink a korszerű iskoláztatást mindkét nemű tankötelesekre nézve alig bírná meg, s ha érdeklődés van a tanulás iránt, az általános művelődésre csak jótékony lehet a községi vagy állami iskola. Irányt és utasítást adott, hogy a hol a mesterek községi iskolánál nem alkalmaztattak, az ismétlők tanítása, a vallás és vallásos ének oktatása által tegyék magokat hasznossá és szükségesé. stb.

Másik fontos tárgya volt a püspöki vizsgálatnak a vallás erkölcsi állapot, s felmerült a tanácskozások rendjén, hogy azon körkört, mely nagy világvárosokban szokásba van, mint fattyukinövés, az egyszerűbb falusi élet rétegeibe is elhatott szórványosan, t. i. az ugynevezett vadházasság. A megvizsgált egyházközségek közül csak egyben jelentkezik az eset nagyobb számban. S ha valami megnyugtathat e tekintetben az, hogy az nincs valamely felekezethez kötve — általános e körkört. — Ma már mindenki tudja, hogy polgári életünk átalakulása korszakában a rohamos haladás által a nagy, s európai eszméknek mesterséges érlelése önként vont maga után a rosszat, idő előtt. Ez azonban a nép vallásosságát nem csökkenti*) valamint nem csökkenti az, hogy e nép mint székely kis birtokos a legszorgalmasabb földművesek közzé tartozván, nyári

*) Mindamellett is, hogy nem csökkenti, nemde mégis csak úgy kellene lenni, hogy a nép vallásossága erkölcsön is meglássék és hogy vallásosságát a templom rendes látogatása által is kimutassa, mert bizonyára a hetedik nap megszentelése még egy népre se hozott szegénységet.

hónapokban ritkán látogatja a templomot, de bármily messze távol legyen határán, midőn meghallja az ismeretes harangszót leveszi iz-zadt homlokáról kalapját, s kapa nyelére támaszkodva, egy sohajtást bocsát az egek urához.

Főtisztelendő püspök ur mindezek mellett is szívökre kötötte a vallásos életet, s atyaiilag figyelmeztette a szülőket, hogy ha bár gazdagságot nem is, de szennytelen nevet hagyjanak gyermeköknek, s ne tegyék ki azok sorsát a törvényes osztálykori testvéri versengés és gyűlöletnek.

Továbbá megvizsgálta főtisztelendő püspök ur az anyakönyveket, s utasítást adott azok vezetésére, hogy az által az államnak is szolgálni lehessen, meghagyta, — hogy a hol még nincs — a lelkészek hivatalos jegyzőkönyvet vezessenek, s a rendeléses jegyzőkönyvbe vezessék be a koronkint egyházi uton jövő azon rendeleteket, melyek által a reájok vonatkozó törvények és eljárás tudásának színvonalára emelkedhetnek. Megtekintette az épületeket, azok felszereléseit s a cultushoz szükséges készleteket, s leltárt vétetett fel rólok, szintén a belső emberek jövedelmeit, számba vette a lelkek számát, a tanköteleseket s a kik oktatásban részesültek. Végül szoros vizsgálatot tartott az egyházi szertartásra, a cultus előmozdítására czélzó szerény vagyont, a létező kötleveleket s tőkepenzек mikénti elhelyezését, használatát illetőleg, s ezekre mint mindenekre nézve bölcs és irányadó határozatokat igtattatott jegyzőkönyvbe.

E püspöki vizsgálat nyolcz napig tartott a nyolcz ekklezsiában; 24 óra jutott tehát egyre, de e 24 órának minden percét főtisztelendő püspök ur az egyházközség közügyének szentelte. Valóban főtisztelendő püspök urnak e környékben való körutja áldást-hozó volt. Mi nem tudjuk minő képet visz magával rólunk s minő fogalommal távozik körülünköl; de azt tudjuk, hogy a kép, melyet e környék lakószai, egyes ekklesiák és hivei szívében hagyott, maradandó és kedves emlékü leszen. Ha a gyermekeknek nevelője az iskola; felnött embereknek iskolája a templom, — s ha egy lelkes tanító ujjainak nyomai meglátszanak a felnött embereken: főpásztorunknak látogatása, hiveivel való közvetlen érintkezése, szavai, melyekkel hazaszeretetre, szorgalom és munkásságra, törvények iránti tiszteletre, loyálisra, vallásos buzgóságra, erkölcsös életre serkentett, buzdított, s oly ékes, oly megnyerő modorban, minő püspök urnak tulajdona s mindez egyházi életünkben az első dignitástól: az egyház főpásztorától, megvagyok győződve, hogy ez többet tesz, sokkal többet, mint a legrészletesebb polg. törvények vagy közigazgatás bűn, vétek s hiba elleni megtorlásai; — mert ez megelőzte, hogy azok el ne követtessenek, hogy a törvény általi megtorlásra szükség ne legyen.

Adjá az ég, hogy midőn talán 10—12 év mulva ismét szerencséje lehet ez egyházközségeknek főpásztorához, akkor főtisztelendő püspök ur az egyház barázdáiba most elhintett magnak szép és jó gyümölcsét láthassa.

DR. NAGY JÁNOS.

Folyó évi szeptember 22-én dr. Nagy János váratlan halálának hírért közölték a napi lapok.

Kevés esetet ismerünk, mely anynyira bizonyítná az igaztalan mértéket, melylyel a világ némely esetekben mér, mint a dr. Nagy Jánosé. Író volt, figyelemre méltó tanulmányai által szélesebb körben ismeretes, s a mikor meghalt, mindamellert is, hogy az irodalom munkásai közt számos ismerőst számlált, életének szebb oldalára, munkásságára is csak egy-két sor volt az érdem-koszorú. Pedig ő ennél többet érdemelt volna. S csakis tartozó kötelességet vé-ünk teljesíteni, midőn e helyen, szerencsétlen barátunk emlékének, életéről és munkásságáról szólva, egy rövid megemlékezést szentelünk.

Dr. Nagy János született Várfalván, a mai Torda-Aranyosme-
gyében, 1847. máj. 30-án, egyszerű székely nemes szülőktől. Itt kezdette tanulását is. Szülői szegények voltak, hanem azért 1858-ban Tordára, az unitárius gymnasiumba vitték az eleven eszű gyerme-
ket, hol pár évig, gondosan megtakarított filléreiből tartották fenn, a mikor aztán a felsőbb osztályokban szorgalmas, kitünő tanulása által javadalmakhoz jutván, önmaga gondoskodott fentartá-
sáról. Már Tordán egy irodalmi dolgozatával jutalmat nyert és ki-
tüntette magát a prédikálásban és testi ügyességben is. 1864-ben a kolozsvári unitárius főgymnasiumba lépett, hol azon év lolytán — mint szegény jó tanuló — 60 frt állami ösztöndíjban részesült. Ugyanabban az évben nyert magántanítóságot Jakab Elek, történet-
író házában is. Nevezetes pont ez életében, mert attól további szel-
lemi fejlődésének, irányának kiindulása kezdődik.

A nemzeti élet föllendülése magasabb lelkesülésben tartotta az ifjúságot mindaz iránt, a mi nemzeti, a mi magyar volt. S a tehetséges ifju itt oly körbe jutott, mely befolyásával az ő lelkesedésének nemcsak tápot, hanem irányt is tudott adni. S a gazdag történelmi gyűjteményéről híres Mike Sándor és a történelem-írás mezején jeles dolgozataival egyre emelkedő veje, Jakab Elek befolyása nemsokára meg is látszott az ifju Nagy Jánoson. Hatással volt még rá Buzogány Aron, a történelemnek a gymnasiumban az időbeli tanára is, kinek előadásai maradandó nyomokat hagytak tanítványai lelké-
ben. Nagy János még a gymnasiumi tanfolyam alatt figyelmet kel-
tő tanulmányt írt „Székely Mózes“-ről, melylyel önképzőköri díjat is nyert.

1867-ben tett érettségi vizsgát kitünően. Előbb a theológiára iratkozott be, de csakhamar átlépett a jogra, melyből a három első évet Kolozsvárt, a negyediket meg Budapesten végezte. A jog végeztével kiszolgált a katonaságnál az önkéntesi évet.

Később tudori diplomát szerzett a jog- és államtudományokból s letette a középtanodai tanári vizsgát.

Jogászi évei alatt is folytonos összeköttetésben állott Jakab Elek történettudóssal, történelmi tanulmányait kitartó szorgalommal folytatta, minek nemsokára szép jeleit adá.

1870-ben megjelent tőle a Rákosi Jenő által szerkesztett „Reform“ napi lapban (236—261.) „Békés Gáspár“ című történelmi tanulmány. Ezt követte 1871-ben a „Keresztény Magvető“-ben (93—126. l.) „Az unitáriusok énekes könyveiről“ írt munkája; 1872-ben „Petki János élete“ a „Kolozsvári Közlöny“-ben (58., 64., 75., 101., 115., 116. sz.) Ezenkívül napvilágot láttak még a következő tanulmányai: „Jakab József életrajza“. (Ker. Magvető, 1873. VIII. köt.); „Hidvégi gróf Mikó Ferencz életrajza“ (Ker. Magv. 1875. X. köt.); „Hidvégi gróf Mikó Imre életrajza“ („Magyar Polgár“ 1876.); „A székekelyek scythá-hún eredetüségé és az ellenvélemények“ című terjedelmesebb önálló füzetben megjelent tanulmánya (1879.)

Mint történelemíró, a felfogásban éles elme, alaposág, az előadásban könnyedség, folyékony irány jellemzik, s műveit olvasva az ember azt a határozott benyomást nyeri, hogy a történelemírásra valóban hivatottsága volt.

Élete külső körülményeire vonatkozólag megemlítve, hogy eleintén ügyvéd mellett dolgozva kereste kenyerét; s hogy 1873-ban a kolozsvári egyetemi tanács jegyzőjévé neveztetett ki, melyet több évig viselt elismerésre méltóan, áttérhetünk a másik térre, melyen Nagy János munkásságot fejtett ki, s ez a hirlapirodalom tere.

Még jogász korában, mint corrector és dolgozótárs működött a Sándor János által szerkesztett „Kolozsvári Közlöny“-nél. Később, annak megszűntével, a K. Papp Miklós lapjához, a „Magyar Polgár“-hoz ment át. Itt főleg közéleti tudósításokat írt, de a mellett vezércikkeket is dolgozott. Éles tollal írt cikkeivel városunk közéletének nem egy fontos kérdésében gyakorolt befolyást. S tehetsége, ügyes tollforgatása csakhamar a szerkesztőség elsőrendű tagjai közé emelte. 1880-ban pedig, K. Papp Miklós elhalálózásával, egyenesen a szerkesztőségre hivatott meg. Mindnyájunknak élénk emlékezetében van, hogy a „Magyar Polgár“ a dr. Nagy János szerkesztése alatt, különösen az első három hónapban, mekkorát emelkedett. Jogelméleti és a közigazgatás reformjára vonatkozó és más vezércikkeivel gazdagította a lapot, később pedig, írta az anynyi humorral és satyrával teljes, a maguk nemében páratlan „Janus“ leveleket.

E két téren mozgott dr. Nagy János irodalmi munkássága. S mindkettőn tehetségének elvitathatlan jeleit adta, miáltal magának nevet szerzett.

Életében több kitüntetés is érte.

Az unitáriusok egyházi tanácsosnak, s Kolozsvár polgársága a városi képviselőlet tagjának választották meg.

De fájdalom, a hírlapíróság töviseket is termelt számára.

1881. elején, éppen a „János“ levelek által földézett személyes viták következtében a „Magyar Polgár“ szerkesztésétől vissza kellett lépnie. Eleinte állás nélkül maradt. Később, mint katastrofi pótbiztos, működött egész haláláig, mely -- neje, Gál Róza, rokonainak s barátainak nagy fájdalmára -- oly váratlanul következett be.

Várfalvi Nagy János jeles tehetségű és tanult író volt. De tehetségeiben mintha hiányzott volna az összhang. Az érzelmi rész műveltsége mintha nem állott volna arányban értelmi műveltségével. Nem azt akarjuk mondani, hogy ne lettek volna nemes érzelmei. Azok igenis voltak. Azonban érzelmeit illetőleg, hiányzott a fegyelmezettség, hiányzott nála a mérséklet, a mi életében neki sok kellemetlenséget és bajt okozott. Szilaj vérmérsékletét az akaratérő nem bírta szabályozni. A gyakorlati életre tartozó érzéket meg teljesen nélkülözte. S a midőn a viharok feje felé tornyosultak, eloszlatásukra az értelmi erő elégtelennek bizonyult.

Aztán vegyük hozzá, hogy a világ csalárd, az emberek nem mindig jók, s a barátok is megcsalhatnak!

A viszonyok visszafelé alakulását, nem levén türelme, kitartása addig is viselni, míg ismét mező nyílik a fölfelé, az előhaladásra, nem tudta tovább viselni magát az életet sem.

Jobb sorsra lett volna érdemes.

A magyar történet-irodalom és unitárius egyháztörténelmünk felmutatott munkássága után még sok szép és jeles szellemi alkotást várhatott tőle. De emléke szerencsétlen, szomorú véget ért barátunknak így se fog feledésbe menni.

Péterfi D.

ARANY JÁNOS.

A nemzet nagy költője meghalt!

A magyar nép mint egy szív zokogott fel nagy halottja felett. A fájdalomnak, mely a nemzet szívéen átnyílalott, hadd legyen itt is bár egy gyöngé utóhangja.

Mint a nap lassu méltósággal vonul fel a láthatár alól, ugy emelkedett fel ő is nemzetünk szellemi egén, de mint egy nap emelkedett özönnel öntve a fényt, vakítóan szórva a vilá-gosság sugarakat. S egy dicső ragyogással megfutott pálya után a mint csendben jött, csendben távozott el is.

S csoda-e, ha elborult a nemzet lelke ez égi fény kial-vásán?

S Arany Jánosban nemcsak a genius tüze lángolt, ő a jellem kristály-szépségével is tündökölt. Ő nemcsak mint költő volt nagy, hanem nagy volt mint ember is. Ő benne egy va-lódi, igaz nagyság tünt alá, — de nem az örök éjszaka ho-mályába. A valóban nagy emberek, ha elköltöznek is, az élők-kei maradnak. Szellemük körül jár mint szél. Hatnak, alkotnak és gyarapitnak látatlanul és „épitnek várost Amphionként.“

Oh vajha a nemzeti genius, mely Arany szellemében, mü-veiben kifejezést nyert, az évszázak hosszú során át kísérné a magyar nemzetet, s a nemzet az ő szellemét folyton életben tartva állitana neki szívében ércznél és kónél drágább emlék-oszlopot!

IRODALMI ÉRTESSÍTŐ.

Az Evangyéliumi Lelkészi Társ. X.—XII. füzete megjelent gazdag tartalommal. — 17 egyházi beszédet közöl, melyeknek írói közt sok jeles egyh. beszédíró neve fordul elő. A közlött beszédek igen alkalmasak használatra. Ismételten ajánlhatjuk e vállalatot lelkész-társainknak. Az Evangyéliumi Lelkészi Társ. ára, egész évre: 3 frt, mi Czelder Márton szerkesztőhöz, Felső-Bányára küldendő.

A Protosztáns Pap egyik szerkesztője, Kálmán Dezső, előfizetésre felhívást bocsátott ki „Csalán-levelek“ szépirodalmi művére, mely humoros elbeszéléseket, rajzokat, képeket, apróságokat fog tartalmazni az életből. Felhívjuk rá olvasóink figyelmét. Terjedelme 10¹/₂ iv lesz. Ára 1 frt. Gyűjtőknek 10 pld. után 1 tiszteletpéldány.

A megrendelések szerzőhöz, Kölesdre (Tolnamegye) intézendők.

Beküldetett: Tanügyi Értesítő. A szolnok-dobokamegyei tanítótestület hivatalos közlönye. Szerkesztő: Sebestyén József, rettegi tanító. Megjelenik — a nagy szünet kivéve — minden hó 15-én. Ára egy évre 1 frt 60 kr.

Az előfizetési pénzek Incze Ferencz, tanítótestületi pénztárnokhoz, Deésre küldendők.

Megrendelési felhívás „Idézetek Tára“ című műre, melynek foglalatát szemelvények a hazai és külföldi egyházi és világi irodalomból, teszlik. Havi füzetekben fog megjelenni, 3 ivnyi tartalommal. Egy füzet ára 80 kr. Egész évre 3 frt. Kiadja: Dvorzsák János, pestmegyei áldozár. Budapest, II. ker. Donáti-utca 3. sz.

KÜLÖNFÉLÉK.

Ámerikából örvendetes hírek érkeztek hozzánk. A saratogai konferentia sept. 18—22. napjain óriási sikerrel folyt le, mely az amerikai szabadelvű kereszténység évkönyveiben nevezetes lapot fog jelölni. A magyar unitáriusok küldöttét, Kovács János barátunkat és szerkesztő-társunkat, a konferentián szokatlan örömmel üdvözlötték, mint képviselőjét a legrégebb és legtöbbet szenvedett unitárius egyháznak. Kovács a konferentián tartott beszédeivel igen kedvező benyomást tett amerikai hitrokonainkra és ügyünk iránt teljes érdeklőséget keltett. A kolozsvári collegiumnál amerikai afiai által korábban alapított Channing és Priestley tanári székek állandósítására Hale, Morison és Allen barátaink közreműködésével bizottság alakult. Remélhető, hogy az alap meg is lesz. Kovács mintegy husz városba kapott eddig meghívást, melyekben prédikál és felolvasásokat tart. Mindenütt a legszívélyesebben fogadják. Reméljük, hogy addig is, míg hazajöve részleteseb leírást adhat, érdekes utjáról levélben fog tudósítani.

Az amerikai unitarismusról a „Christian Register“ a Saratogában tartott konferentiáról szólva, így ír: „A konferentiának nemzeti jelentőségét nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az nem helyi vagy felekezeti mozgalom. Az unitarismus már nemcsak Új-Anglia határait szorítkozik, kilátásait Nyugot mezőire terjesztheti ki, a hol reál új tevékenység várakozik. Ama reményteljes jövőben, mely ez új és folyton növekedő ország előtt áll, az unitarismus arra van hivatva, hogy egyik fontos tényező legyen. Új-Angliára hatalmas befolyást gyakorolt irodalmának megteremtése, intézményeinek módosítása s értelmi és erkölcsi életének áthatása által. Nyugaton új viszonyokkal találkozik, melyekre

rendeznie kell magát. De missiója mégis csak az, hogy mint alakító hatalom hasson. Bármit mondanak az unitarius testület kicsiny számáról, az unitarius szellem ma már mindenívé elhatott és újabb, meg újabb incarnatiót ölt. A szabadelvű kereszténységnek sohasem volt jobb alkalma a terjedésre, mint napjainkban. A magvetésnek eljött az ideje, lássunk az eszközök után a kedvező alkalmak felhasználására.“

(És hogy az amerikai unitariusok az eszközök után látnak is, mutatja az, hogy Clevelandban egy új theologiai akadémia felállítását vették tervébe, melyre a saratogai konferentián Wade Henrik egymaga 250,000 dollárt, vagyis félmillió forintot ajánlott fel.)

Amerikai jeles férfiak arcképei. Hale Ede, bostoni lelkész, a magyar unitariusok egyik legmelegebb keblű barátja Amerikában, Föt. Ferencz József, püspök urhoz közelebbről a maga és több más ottani hitrokonunk nevében kedves és meglepő ajándékot küldött amerikai jelesek arcképeiből az E. K. Tanácsterem számára. E jeles férfiak: Washington, Adams János, Channing Ellery Vilmos, Parker Tivadar, Bryant költő; Lowell J. R. költő, s az Egyesült Államok angliai követe; Longfellow költő, Emerson költő és író; Holmes Wendell Olivér, bostoni költő; Lincoln Ábrahám, elnök; Chapin H. E., lelkész; Tillmon M., elnök; Sprague Károly, költő, Taylor Bayard, író; Evrott Ede, pap, államtitkár s Massachusette kormányzója, Ware Henrik, harward-egyetemi tanár; Webster Dániel, senátor és szónok; Prescott Vilmos, Reed Dávid, Hawthorne Náthán, író; Summer Károly, író és senator, Phillips W., szónok. S ezek — mint Hale írja — egynek kivételével mind unitariusok.

Az ev. reformátusok zsinata által alkotott, az egyház egész szervezetét magában foglaló alaptörvényeket a Felső újabb szerkezetökben megerősítette.

Az újabb szerkezetet folytatólag f. évi augusztus végével tartott zsinati gyűlés, nem csekély küzdelmek között állította meg.

A küzdelmet természetesnek találjuk.

Azok a kifogások, nehézségek, melyeket a korona, illetőleg tanácsosai az eredeti szerkezet irányában támasztottak, részben csekély jelentőségűek, értjük azokat az egyes cikkekelyekre nézve tett nehézségeket és kifogásokat, melyek inkább az egyházi bíráskodás és az egyházi hatóságok kényszerítő, büntető hatalmára vonatkoznak, s a melyek a zsinat tárgyalásain a' l'aimable keresztül-mehettek s keresztül is mentek.

Az az elvi nehézség is, hogy a szervezetből a tanügy egészen kimaradjon, hasonlóan keresztül ment ugyan, de lehetetlen nem méltányolnunk az ellenzéknek azt a fájalmát, melylyel az opportunitás elve előtt meghajlott, s a melyet akkor érzett, midőn a magyar protestantismus egyik lényeges alkotó szervét, a magyar protestantismussal összeforrott tanügyet éppen az alapszervezetből kihagyni volt kénytelen. Csak az nyugtathatja meg a magyar protestantismus barátait, hogy az egyház a jelen viszonyok között is a tanügy terén sokkal jobb szolgálata tot tehet a magyar közművelődésnek, a magyar nemzetnek, mint a mennyit tán a középiskolai törvényjavaslat, melyért ez áldozat hozatott, tenni fog.

Mindenesetre örvendünk, hogy a szervezetnek habár ily módon történt megteremtése által az eddig öt superintendensre oszlott magyar ev. ref. egyház egy hatalmas nagy testületté alakult, mely céljait, mint egy ember, ezután sokkal hatásosabban munkálhatja.

Intő példa. Fejéregyháza közelében, Sárpaták faluban volt az unitariusoknak egy szép kis templomuk, melyet háborítatlanul is használtak a jelen évszáz elejéig. De ezelőtt mintegy 60 évvel egy katolikus barát jutott a helységbe, ki nagyobb részint cigányok szavazatából álló szótöbbséggel a parokhiát s később a templomot elfoglalta. Tett pedig a parochia 3 holdat s a hozzá tartozó canonica portio 9-et. Az odavaló nép ma is beszéli, hogy az unitarius egyházi vagyon minden felsőbbség tudta és beleegyezése nélkül foglaltatott el. Sőt a mint T. Kűsmödi Nagy Sándor ur írja, ki csupa ügyszeretetből f. évi július havában ujszékel T. Kovács Imre ural Sárpatakon nyomozatot tett s nekünk a fennebbi adatokat szolgáltatta, a sárpataki minorita az etédi plébános házá-

nál a bucsujárás alkalmával maga is dicsekedett, hogy „az unitáriusok templomát átváltoztatta a katolikus részre, s jelenleg a kőművesekkel dolgoztatja.“ Ez eset mig egyfelől az igazságtalan eljárást mutatja a katolikus részről, másfelől az unitáriusokra nézve a legnagyobb szegénységi bizonyítvány, hogy az a katolikus barát oly könnyedén tehetett kezet vagyonunkra. Nem egy fiok-ekklezsiánk van ma is, a hol kisebb nagyobb vagyonnal rendelkezünk. Óva intünk azoknak pontos gondozására, mert ha katolikus barát nem is toppan be foglalni, de az elhanyagolt birtokból lassanként elhagyott lesz s annak pedig mindig akad ura.

Iskolai értesítők 1821—82. évről. Beküldettek: A marosvásárhelyi ev. ref. collegium értesítője. Igazgató-tanár: Horváth Gáspár. A tanerők száma: 24. A tanulók száma: 430. — A kiosztott alapítvány-kamatok, jutalmak és elengedések egész összege tessen — a jutalomkönyvekkel együtt — 2788 frt 12 kr és három darab aranyat. Az Értesítő magában foglalja Bedőházi Jánosnak székfoglalóját A természettudományok módszeréről. S hozzá van csatolva a collegium nyomdája termékeinek jegyzéke 1786—1867. — A baróthi államilag segélyezett gazdasági szakosztálylyal megtoldott felső népiskola értesítője. Igazgató: Bedő József. — A tanerők száma: 5. Tanulók száma: 22. — A zilahi államilag segélyezett községi polgári fiiskola értesítője. Igazgató: Kerekes Sándor. Tanárok sz.: 9. Tanulók száma: 125. Jelentés a Kolozsvár sz. kir. várossában, állami segélyvel fenntartott városi ipariskolák 1881—82-dik tanévi állásáról. Igazgató: Kiss Sándor. a felsőbb kereskedelmi iskola igazgatótanára. A tanerők száma: 19. A tanulók száma: 508. Jutalmul kiosztatott: 141 frt 61 kr.

Gyászhirek: Máday János, a kolozsvári ág. hitvallásu egyház lelkésze, f. évi sept. 2-án meghalt szélhűdés következtében 56 éves korában. Közkeveltségben élő, mivel ember volt. Általános részvét kísérte sirjába. — Várfalvi dr. Nagy János, író és egyh. tanácsos sept. 22-én 36 éves korában véget vetett életének. Nőt és egy kis fiut hagyott hátra. — Mihály Mária, László Domokos, udvarhelykőri egyh. gondnok neje sept. 1-én — rövid betegség után — váratlanul sirba szállt. — Inczeffi József, derzsi unitárius lelkész és egyh. tanácsos haláláról éppen most vesszük a leverő hírt ki okt. 24-én, 52-ik évében, a fekete himlőnek lett áldozatja. Inczeffi József, az udvarhelykőri unitárius lelkészi karnak egyik érdemes tagja volt.

Sajtó hibák. Idei, julius-augustusi füzetben megjelent Farkas György élete és jelleme című életrajzba, a 210. lapon 22. sorban: „Ó lángeész volt“ helyett: Ó lángeész nem volt — olvasandó. 212. lapon, 9. sorban: „éves“ helyett évi. 213. lapon, 14. sorban: „legnehezebb“ helyett legnemesebb. Ugyanott, 24. sorban: „tett helyeslő“ után kimaradt vagy más észrevételeit. 214. lapon, 7 sorban: „jó“ helyett eszélyes. 214. lapon, 16. sorban: „jó“ helyett szó. 214. lapon, 24. sorban: „Welsin“ helyett Weltin. 214. lapon. 29. sorban: „Sagst“ helyett Sagt. 216. lapon, 10. sorban: „kedveségét“ helyett kedvezését — olvasandó. — A „Kriza-ünnepély“ című cikkben, 4. füz. hibásan írtuk, hogy a maroskőri papság nevében Györfi Lajos tett koszorút, mert az a ki a maroskőri papság koszorúját letette: Cséplajos, csókfalvi pap volt.

A szerkesztőség postája.

Koncz József urnak, Maros-Vásárhelyt. Köszönettel vettük becses küldeményét. Belőle már ebben a füzetben közlünk. A többit is adni fogjuk. Szives üdvözlöt.

Rédiger Géza urnak. Szabéd. Vettük levelét, de nézetét nem osztjuk. Csak írjon, ha előbb, ha később.

ARANYKÖNYV.**A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra s általandó imaházra tett kegyes adományok.**

XIII. közlemény.

Méltóságos id. Dániel Gábor, egyházi főgondnok ur a 173. számú gyűjtőivén 100 forint.

A magyar-zsákodi unitárius egyház 39. számú gyűjtő-ivén: Demeter Lőrincz, lelkész 50 kr, Incze Dániel, tanító 30 kr. Bordosi Vajda Mihály 32 kr, Simófi István, M.-Zsákodról 30 kr, György István 1 fnt, özvegy Kupás Jánosné 20 kr, Szél M. József 30 kr, György János 10 kr, Kedei György 30 kr, összesen 3 forint 32 kr; ezenkívül törökbúzában adakoztak 44-en, u. m.: Miklós István 2 kupát, Palatka Jonás 4 kupát, Koncz P. 4 kupát, Koncz D. ifj. 4 k., Kedei Mózes 8 k., Palatka János 4 k., Palatka György 2 k., Hegedüs Gergely 2 k., Palatka Mózes ifj. 3 k., Koncz Izsák 3 k., Hegedüs Ferencz 2 k., Koncz József 1 k., Simó György 1 k., Hegedüs Mihály idősb. 2 k., Hegedüs Mózes felső 2 k., Pásint Mihályné 1 k., Kozma János 4 k., Hegedüs Mózes alsó 2 k., Hegedüs József 4 k., Hegedüs Péter 2 k., Pásint János 1 k., Sándor Kata 1 kupa, Sándor János, juhász 2 k., Mitra Mihály 2 k., Pásint András 1 kupa, György Péter 5 kupa. Román János 4 k., Palatka Ferencz 2 k., Szél Pál 2 k., Mitra János 2 kupa, Pipei János 2 k., Mitra Mózes 2 k., Simó András 3 k., Gergely Péter 1 kupa, Bartalus Jakab 3 k., Bartalus Dániel 1 kupa, Miklós András 1 k., Kedei Izsák 8 kupa, Koncz Mózes 2 k., Hegedüs Samu 2 k., Béres Mihályné 1 k., Palatka Péter 1 k., Palatka István 2 kupa, Pásint János 2 kupát, összesen 7 liter-vékát: mi eladatván 4 forint 55 krajczáron, a költségek levonásával Magyar-Zsákodról beérkezett összesen 7 forint 32 krajczár.

A pipei egyház 38. számú gyűjtőivén: Fazakas János 10 krajczár, Orbán Györgyné 20 kr, Gergely Mihály 20 kr, Gergely Áron 10 kr, Simó István 10 kr, Bálint István 20 kr, Rűsz János 20 kr, Kis Mózes 1 forint, Orbán Benedek 20 kr, Orbán György 10 kr, Orbán Mihály 10 kr, Szász István 15 kr, Gergely István 20 kr, pipei egyház pénztára 1 forint. Egyesek termékbeli adakozása 2 fnt 15 kr. Összesen 6 forint.

Sükösd Tamás Sepsi-Szent-Györgyön 2 fnt.

A ravai unitárius egyház 32. számú gyűjtő-ivén: Árkosi Dénes, ravai lelkész és nyugalmazott esperes ur 20 forint, a ravai egyház pénztára 25 fnt, József Mihály tanító 1 fnt, Nagy István, egyházi gondnok 1 forint, Hankó György 1 fnt 10 kr, Kedei Pál 1 forint, Izsák Mózes felső 1 forint, Kecskés Izsák 1 fnt, Huszár Izsák Mózes 50 kr, Belső Izsák Dániel 25 kr, Izsák János felső 25 kr, Kecskés Péter felső 25 kr, Illyés János 25 kr, Imreh Izsák Mózes 25 kr, Kecskés István 20 kr, középső Izsák János 25 kr, Bálint János 20 kr, Izsák Ábel 20 kr, id. Illyés Benedek 20 kr, Izsák Mózes hoged. 20 kr, Izsák Gergely ifj. 20 kr, Nagy Dániel 20 kr, özvegy Kozma Mihályné 20 kr, özvegy Szederjesi Istvánné 20 kr, Ilyés Benedek ifj. 20 kr, Ilyés Benedekné. Demeter Judith 20 kr, Izsák Mózes ifj. 2 kr, Kovács István ifj. 15 kr, özv. Marosi Mihályné 10 kr, Nagy János felső 10 kr, Szász János ifj. 10 kr, Kecskés Mózes 10 kr, Magyar Mihály 10 kr, Borbély Antal 10 kr, Izsák István felső 10 kr, özvegy Marosy Józsefné 10 kr, Bálint István 10 kr, Fülöp Gergely 10 kr, Hankó József 10 kr, Izsák Mózes középső 10 kr, Bálint György ifj. 10 kr, Marosi György 10 kr, Dankuj József 10 kr, Dankuj János 10 kr, Jakab József id. 10 kr, Hegedüs Izsák Mózes fia, Mózes 10 kr, Kecskés Péter alsó 10 kr, Szederjesi Sándor 10 kr, Kecskés György 10 kr, özv. Marosi Pé-

terné 10 kr, Izsák Gergely idősb. 10 kr, Hankó Izsák 10 kr, Losonczy János ifj. 10 kr, Fülöp Andrásné 10 kr, Szász János idősb. 10 kr, Kozma János 10 kr, Györfi Zsigmond 10 kr, özv. Nagy Sándorné 10 kr, Major Mihály 10 kr, Nagy János ifjabb 10 kr, Nagy Gergely 10 kr. András Lajos idősb. 10 kr, András Péter alsó 10 kr, Hankó Mózes 10 kr, András János idősb. 10 kr, Id. Dankuj István, Bartalis Mihály, Miklós Mihály, Györfy János, özv. Marosi Gergelyné, József István, özv. Ilyés Mihályné, Szederjesi Mózes, id. Fülöp Mózes, felső Kecskés János, Tamási Gergely, ifj. Fülöp Mózes. Kovács György, ifj. Marosi Mózes, Ilyés Eszter, Hankó Gergely, Kovács Mihály, özv. Nagy Zsigmondné, Gergely Mózes. Izsák Dénes, Zs. Izsák István, Jakab István, Fülöp Péter: egyenként 10—10 kr; ifj. Jakab József 15 kr. Felső Izsák Gergely, özv. Horváth Dánielné, Külső Izsák Dániel. ifj. András János, Id. Nagy János, özvegy Szederjesi Dánielné, egyenként 5 krajczár, összesen 62 forint 20 krajczár.

Hankó Domokos III. éves jogász Budapest, a 429. számú gyűjtő-iven: 1 frt 20 kr, Demeter Lőrincz, bölcsész-hallgató Budapest 50 krajczár. = 1 forint 70 krajczár.

A 364. számú gyűjtő-iven: özv. Mikó Samuné ő nagysága 5 frt, Mikó Dezső ur Abrudbányán 5 frt, összesen: 10 frt.

Csipkés Endre m. k. táviró-tiszt Budapest, kötelezvényileg 20 frt.

Gyöngyösi Béla ur 320. számú gyűjtő-ivén, Maros-Vásárhelyt: Barabási Ferencz 2 frt, Gyöngyösi Béla 3 frt, összesen 5 frt.

Hevér Géza 132. számú gyűjtő-ivén, Szabadkán: Hevér Géza, árvaszéki ülnök, unitárius, 20 forint. Lévai Simon, városi főszámvevő, unitár. 5 frt, Kuntics Lázár, városi adó-számtiszt, unitár. 1 frt, Szalay László, ügyvéd, unitárius, 16 forint. Biliczky Aladár, földkirtokos, unitárius. 10 forint, Vojnics Máté ifj., városi tiszt ügyész. róm. kath. 1 forint, Manojlovics György, városi tiszt fő-ügyész, gör. n. egy., 1 frt, Gyelmis Gerő, ügyvéd, r. kath., 1 forint, Bedzsula József, tanító, r. kath. 1 frt, Kulmesits József, városi főjegyző, rom, kath., 1 frt. Vincze György, kir. törv. széki aljegyző, r. kath., 1 frt, Paukovics Audo, ügyvéd r. kath. 1 frt. dr. Schäßfer Mór. ügyvéd izraelita, 1 frt, Sztipics Dániel, városi árva-pénztárnok, r. kath. 1 frt, összesen 67 frt.

Tekintetes Koncz György ur és neje Ambaris Róza ő nagysága, Nagy-Borosnyón, 100 forint

Tek. Tompa Imre ur, Budapest, 6 forint, Buzogány Áron, vallás- és közoktatási miniszteri osztálytanácsos ur ő nagysága 40 forint, mélt. gróf Teleki Miklós — július 16. 1882. tartott isteni tisztelet alkalmából — 10 forint. Simén Elek, telek-könyvvezető ur 361. számú gyűjtő-ivén, Szamos-Ujvárt: Báró Kemény Károly 2 frt, Hrobovics Pál 50 kr. Bándi György 30 krajczár. Összesen 2 frt 80 kr.

A csokfalvi unitárius egyház 66. számú gyűjtőivén: Csép Lajos, lelkész 1 frt, Szacsvai Károlina, Csép Lajosné 50 kr, Csép Klára leányuk 1 frt, Benedek János. énekvezér 1 frt., neje, Szabó Julia 50 kr, Benedek Ilona 25 kr, Benedek Irén 25 kr, Lőrinczy Dénes, községi tanító, református, 1 frt, Szoboszlói László, r. kath. 20 kr, Hadnagy Józsefné 22 kr, tekintetes Koncz András ur 1 forint, Rofaj István felső 20 kr. Szoboszlai Dánielné, ev. ref. 10 kr. Friedmann Farkas, izraelita, Szentistván 40 kr, Oláh János, r. kath. Gyalakuta 1 frt, Faluvégi D. István, unit. 15 kr, Hadnagy Zsigmond 20 kr, Kiss Lajos, ev. ref. 10 kr, Reiz Leopoldné, izraelita 20 kr, Csonta András, róm. kath. 8 kr, Bóka János ev. ref. 10 kr, Faluvégi Gergely, unit. 25 kr, Asztalos Juliánna 25 kr, Faluvégi Ágnes, unit. 10 kr, Tar Anna 10 kr, Hadnagy Károly 50 kr, Vári György, reform, 10 kr, Farkas Dániel középső 40 kr, Stefán György, r. kath, 20 kr, Rofaj Gy. József 10 kr, Erkeddi Dániel, reform. 5 k., Faluvégi Dp. József, unitár. 10 kr, Rofaj A. Dániel 20 kr, Rofaj A. Dánielné Kovács Eszter 20 kr. Szoboszlai ifj., rom. kath. 5 kr, Rofaj Mihály, felső unitár. 10 kr, Kilyén Györgyné 10 kr, Rofaj G. Dániel 20 kr, Faluvégi Zs. István 5 kr, Hadnagy B. Andrásné 6 kr, Faluvégi Zs. Dániel 4 kr, özv. Csonta Lászlóné 4 kr, Szoboszlai György, r. 50 kr. Boka József, ev. reform. 10 kr, Kilyén János, unitár, 10 kr, Kovács Bódi András 20 kr, Kovács Dániel 10 kr, Benczédi István ifj., cseléd, 10 kr, összesen, 10 krajczár posta-díj levonásával, 13 forint 34 krajczár.

Özv. Szilvássy Miklósné 6 nagysága 10 forint, R. Agh Ferencz, ügyvéd ur, Bánffy-Hunyad, 10 forint,

T. Fikker Béla. erdőmester ur 319. számú gyűjtő-ivén, Szász-Sebes: Fikker Béla. unitárius egyházi tanácsos 10 frt, Bomches Frigyes 1 forint, Arz Károly 2 forint, Pech Dezső 1 frt, Szais 1 frt, Maucht Károly 1 frt, N. N. 20 kr, Reinhardt 1 frt. N. N. 50 kr, Gedeon János 1 forint, Dahinten Mihály 20 kr, N. N. 20 kr, Pulch 50 kr, N. N. 50 kr, N. N. 20 kr, N. N. 10 kr, N. N. 20 kr, Bozszer Gyula 10 kr, Geindl J. 10 kr, Josef Glaser 1 forint, Móricz Welther 1 forint, Angyal György 2 frt, N, N. 10 kr, B. W. 10 krajczár, Kestler Ferdinánd 20 krajczár, Piso Fr. 1 forint, Pellein 2 forint, Péter Paul 2 forint, Bruszynsky Bódog 50 krajczár, Posch 40 krajczár, Ninger 40 krajczár Lukács János 1 forint, Mater Sándor 50 krajczár, László 20 krajczár, Angyal József 50 krajczár, Rappensberger Márton 1 forint. Összesen 34 forint 70 krajczár.

E közlemény összege 502 forint 6 kr. Ehhez adva a 12 közlemény összegét. 9957 forint 51 krajczárt, az alap tészen 10,459 frt 57 krt.

Budapest, október 10-én, 1882.

Hajós János,
egyházi gondnok.

Végh József,
egyházi pénztárnok.

Nyilvános számadás.

A kolozsvári unitárius papnövelde „Richmond tanszéké”-nek kegyes alapítónője, néhai Richmond Anna, amerikai hitrokonunk arczképének az „Egyházi Tanácssterem” számára való lofestésének költségére adakoztak:

Főt- Ferencz József unit. püspök 2 frt, Váradi Károly 2 frt, Berde Mózes 2 forint, Ferenci Mózes 2 forint, Szabó Mózes 2 forint, Molnár Sándor 2 frt, Ürmösi Lajos 2 frt, özvegy Groisz Gusztávné 2 frt. Haller Rezsóné 2 frt, Gyulai László 2 frt, Berde Béla 2 frt, Kóváry Mihály 2 frt, Benkő Mihály 2 frt, Májai István 2 forint, Berde Áron 2 frt, Mikó Imre 2 frt, dr. Gálfi Endre 2 frt, dr. Bartók István 1 frt, Pákei Lajos 2 frt, Nyárády Lajos 1 frt, Máthé György 50 kr. Petrichevich Horváth Kálmán 5 frt, dr. Wachsmann Ede 2 frt, Kovács János 1 frt, Mózes András 1 frt, Péterfi Dénes 1 frt, Jánosi Gerő 1 frt, Nagy Olivér 1 frt, Magyary Géza 1 frt, dr. Nagy János 1 frt, Albert Dénes 2 frt, Weress Dénes 2 frt, Pálfi Ferencz 1 frt, Gál Jenő 1 frt. Csegezi Mihály 1 frt, Barabás Sándor 1 frt, Derzsi Károly 1 frt, Pálfi János 1 frt, Gábos Mihály 1 frt, id. Zsakó István 2 frt, Zsakó János 1 frt, Lőfi Áron 1 frt, Rédiger Árpád 1 frt, Barla Domokos 1 frt, Szathmári Gyula 2 frt, Agh Ferencz 1 frt, Berde István 1 frt. Lukács Sándor 1 frt, Mikó Miklós 1 frt, Kovács Mihály 1 frt. Összesen: 76 frt 50 kr.

A kép és kép ráma összes költségei 87 frt 78 krt tevén, a be nem gyűlt 11 frt 28 kr összeget az Egyh. K. Tanács a „Richmond-Alap” kamatjából fedezte.

Fogadják a szíves adakozók, a nemes czél nevében, mély köszönetemet áldozatkész adakozásaiért.

Kolozsvárt, 1882. okt. 14.

Scros György,
a „Richmond Anna tanszék”
rendes tanára.